

De oorlogsmonumenten in Zeist

Laatst gewijzigd: 30 oktober 2005

Door R.P.M. Rhoen

Inhoudsopgave

Inleiding	1
Austerlitzseweg, hoek Oude Postweg – Bevrijdingsboom – 16 maart 1946	4
Bergweg 92A, gereformeerde kerk (Bergwegkerk) – plaquette – 4 mei 1950	5
Dijnselburgerlaan, sportterrein voetbalvereniging Zeist – Zeist-monument – 1 juni 1946	5
Dolderseweg 148, stationsgebouw – NS-monument – 17 september 1945	6
Dolderseweg 148A, stationsgebouw – NS-plaquette– voor 1955.....	7
Dolderseweg, hoek Hertenlaan-West – Bevrijdingsbank – 30 augustus 1945.....	7
Dolderseweg, hoek Hertenlaan-West –Vrijheidsboom – 30 augustus 1945.....	7
Dolderseweg, hoek Willem Arntszlaan – Gedenkkruis – eind april 1970.....	8
Oude Arnhemseweg, hoek Jacob Catslaan, voor de Sionskerk – Vrijheidsboom – 5 mei 1946	9
Soestdijkerweg 6 – gedenkkruis – (1) 1947; (2) tussen 1948-1970; (3) na 1970	9
Utrechtseweg 67, buitenplaats Ma Retraite – Vrijheidsboom– 1945 (vermoedelijk).....	13
Vrijheidsplein – Vrijheidsmonument – 5 mei 1995	13
Walkartpark – Herdenkingskruis – 29 juni 1945	13
Walkartpark – Monument voor de gevallen – 4 juli 1951.....	14
Walkartpark – ‘Niet weer. Nooit meer’ – 23 april 2001	18
Walkartpark – Indië-gedenkteken – 23 november 2002	19
Woudenbergseweg 44, gereformeerde kerk (Oosterkerk) – plaquette – 4 mei 1950.....	20
Woudenbergseweg 46B-50B, grafmonument voor acht gefusilleerden – 5 april 1946.....	21
Woudenbergseweg 46B-50B, Monument voor Britse Piloten – 1940 / 1942.....	22
Woudenbergseweg 56-58, KNVB Sportcentrum –Monument voor gevallen KNVB- Bondsleden – overgebracht in 1974 vanuit Den Haag	22
Zinzendorflaan, begraafplaats van de Evangelische Broedergemeente – plaquette - datum onthulling onbekend	23
Bronnen:	24
Bijlage 1: De tekst van de dienst op 4 mei 1950 ter gelegenheid van de Dodenherdenking geleid door ds. J. Gillebaard. Thema: Ter gedachtenis aan hen die vielen 1940-1950.....	24
Bijlage 2: Overzicht van de oorlogsmonumenten in de provincie Utrecht.	27
Van de auteur	31

Inleiding

Zorg voor de kwaliteit

Direct na de bevrijding in mei 1945 werden in Nederland talrijke monumentencommissies in het leven geroepen voor het oprichten van gedenktekens ter herinnering aan de oorlog, de bevrijding, het verzet, de gefusilleerden, de gesneuvelden enz. Geschrokken door deze uitbarsting van gedenktekens, vaak meer spontaan dan artistiek verantwoord, verzocht de Nederlandse Kring van Beeldhouwers in juni 1945 het Militair Gezag een voorlopig verbod tot het oprichten van oorlogsmonumenten af te kondigen. Het Nationaal Instituut verzocht in een circulaire van juni 1945 de gemeentebesturen alle plannen aangaande het oprichten van gedenktekens ter kennis te brengen van het Nationaal Instituut en ze te toetsen aan de richtlijnen, zoals die door hem waren opgesteld. De Grote Advies-Commissie der Illegaliteit richtte

zich op 13 juli van dat jaar tot de gemeentebesturen met het verzoek om in kennis te worden gesteld van alle plannen die er dienaangaande bestonden betreffende de illegaliteit.

Bij Koninklijk Besluit van 15 oktober 1945 (Staatsblad nr. F 231) werd het verboden om oorlogs- of vredesgedenktekens op te richten, te plaatsen of aan te brengen op openbare of van de openbare weg af zichtbare plaatsen, zonder goedkeuring van het ontwerp door de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.

In twee circulaire's, een van 23 april 1946 en de ander van 29 januari 1948, vestigde de Utrechtse commissaris van de Koningin de aandacht op dit KB, omdat het voorkwam dat autoriteiten in een of andere vorm bijdroegen tot de totstandkoming van gedenktekens, die in strijd met de wettelijke bepalingen werden opgericht.

Voordat de overheid regulerend ging optreden, waren in de gemeente Zeist al twee monumenten opgericht. De eerste nationale feestdag na de bevrijding was de verjaardag van prins Bernhard op 29 juni. Op deze dag werd in Zeist de eerste Dodenherdenking gehouden. Er werd een bijeenkomst gehouden in het Walkartpark, waar een eenvoudig, meer dan manshoog, houten kruis als voorlopig monument was opgesteld. Het eerste definitieve oorlogsgedenkteken werd in Den Dolder opgericht. Het staat op de hoek van de Dolderseweg en de Hertenlaan-West.

De behoefte aan oorlogsmonumenten na 1945 vormde een uitdaging voor de beeldhouwkunst. Voor die tijd stond de beeldhouwkunst in dienst van de architectuur. De Nederlandse Kring van Beeldhouwers organiseerde in het najaar van 1946 in het Stedelijk Museum te Amsterdam de tentoonstelling 'Monumenten'. Het was een tentoonstelling van ontwerpen naar aanleiding van een prijsvraag voor een monument ter herinnering aan de tien verzetsmensen uit Renesse (gemeente Schouwen-Duiveland) die op 10 december 1944 door de bezetter waren gefusilleerd. Om een zo duidelijk mogelijk beeld te geven van de kundigheden van de beeldhouwers, werden ook ontwerpen voor monumenten geëxposeerd, die buiten het verband van de prijsvraag waren gemaakt. De tentoonstelling was niet zonder betekenis. Vakbekwame beeldhouwers kwamen in contact met gemeentebesturen en plaatselijke oprichtingscomités.

De oorlogsmonumenten die tussen 1945 en 1950 in de provincie Utrecht geplaatst werden, zijn – behalve in de vorm van een zuil of metselwerk – alle figuratieve beelden of beeldgroepen. Voorbeelden hiervan in Zeist zijn het Zeist-monument op het sportveld aan de Dijnselburgerlaan (zuil), de Bevrijdingsbank aan de Dolderseweg, hoek Hertenlaan-West (metselwerk) en het Monument voor de gevallen in het Walkartpark (figuratief beeld).

Het is opvallend dat de oorlogsmonumenten die in de vorige eeuw werden opgericht tot stand zijn gekomen op initiatief van particulieren, verenigingen en comités en door hen ook de kosten werden gedragen. Een uitzondering is het houten kruis op de hoek van de Dolderseweg en de Willem Arntszlaan in Den Dolder. Dit is in 1970 in opdracht van de gemeente geplaatst.

De oprichting van de laatste twee oorlogsmonumenten, het joods monument (2001) en het Indië-gedenkteken (2002), werd in handen van het gemeentebestuur gelegd.

Onduidelijk is wie in juni 1945 het initiatief genomen heeft voor het oprichten van een voorlopig gedenkteken in het Walkartpark.

Niet altijd een monument

Op diverse plaatsen in ons land zijn oorlogsmonumenten opgericht ter herinnering aan omgekomen personeel. Een voorbeeld is het gedenkraam aan de Marnixstraat 317 in Amsterdam. Dit gebrandschilderd glas-in-loodraam werd in 1946 onthuld ter herdenking van het omgekomen personeel van de gemeentelijke sociale dienst van Amsterdam.

In de oorlog is ook personeel van de gemeente Zeist om het leven gekomen, te weten A.G.J. Elskamp (1895-1944), E.F. la House (1919-1944), P.C. Jutte (1919-1945), C. Keiser (1916-1945), J.R. de Mildt (1924-1944), J. Pomstra (1923-1944), J. Schep (1898-1945), A.O.H. Tellegen (1907-1943), F. Viola (1918-1945) en W. van Wijk (1913-1945). Zij waren werkzaam bij verschillende gemeentelijke diensten. In 1947 was er een verzoek van de heer P.A. van der Werff, zelf werkzaam op het gemeentehuis, om voor hen een monument op te richten. Wethouder Dijkema vroeg in de vergadering van burgemeester en wethouders op 18 oktober 1947 het oordeel over het aanbrengen van een plaquette in het gemeentehuis ter herdenking van de in de bezettingsjaren om het leven gekomen gemeentebestuurders. De gemeentesecretaris besprak deze aangelegenheid met de diensthoofden, die op hun beurt hierover het personeel hoorden. Op 7 februari 1948 deelde de gemeentesecretaris aan burgemeester en wethouders mee dat er voor het verzoek van Van der Werff geen steun te vinden was. Er werd hierbij geen motivatie gegeven. Het gemeentebestuur heeft verder geen stappen ondernomen en zich bij deze beslissing neergelegd.

Op meerdere plekken is ons land waar mensen door de bezetter werden gefusilleerd zijn monumenten opgericht, zoals in onze gemeente aan de Soestdijkerweg, waar op 5 april 1945 tien mannen werden gefusilleerd. Dat geldt niet voor elke fusilladeplaats in Zeist. H.E. Rijnders (1885-1945) en de broers A. Schaafsma (1914-1945) en K. Schaafsma (1922-1945), alle drie inwoners van Zeist, werden in de loop van de avond van 4 mei 1945 vlak na elkaar op dezelfde plek in de bossen bij Austerlitz door een commando van de SD waarvan ook Nederlanders deel uitmaakten, doodgeschoten. Dat gebeurde aan de rand van een speciaal daartoe gegraven kuil, die direct na de executie met aarde werd dichtgegooid. Hun lijken werden pas op 30 mei van dat jaar gevonden. Enige vorm van proces is aan deze fusillade niet vooraf gegaan. De broers Schaafsma waren eind april 1945 gearresteerd, omdat zij verdacht werden van 'terroristische' handelingen.¹ Arie was aangesloten bij de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten. Waarschijnlijk was Klaas dat ook. Van Rijnders is bekend dat hij lid van het verzet was. Na hun arrestatie werden de broers Schaafsma opgesloten in de kelder van Huize Cattenbroeck aan de Koppelweg. Omstreeks half april had het commando van de Sicherheitsdienst dat voor hun dood verantwoordelijk was, zijn intrek in dat pand genomen. Vooral Klaas is tijdens de verhoren zwaar mishandeld.

Rijnders ligt op het Nederlands ereveld Loenen te Apeldoorn, vak E, graf nummer 1301, begraven en de broers Schaafsma op de Nieuwe Algemene Begraafplaats te Zeist, vak C, graf nummer 1472.

Bijna had de gemeente Zeist een nationaal herdenkingsmonument binnen zijn grenzen gehad. De Stichting Nederlandse Slachtoffers Japanse Vrouwenkampen vroeg op 27 augustus 1971 aan burgemeester en wethouders medewerking te verlenen om te komen tot de oprichting van een monument ter nagedachtenis aan de gevallen in Japanse kampen. De gemeente gaf te kennen haar medewerking te willen verlenen. Het plantsoen op de hoek van de Boulevard en de Verlengde Slotlaan werd als een geschikte locatie aangewezen. In oktober liet de Stichting Nederlandse Slachtoffers Japanse Vrouwenkampen weten dat het gemeentebestuur waar het monument oorspronkelijk zou worden opgericht, onverwacht een plaats voor het monument had aangeboden. Nog in 1971 werd het monument in Apeldoorn door koningin Juliana onthuld. Sinds 1985 staat het monument in Arnhem.

¹ De data die A. Bal geeft in noot 67 behorende bij hoofdstuk 4 (1943) van *Het Zeister verzet. De geschiedenis van Zeist in Bezettingstijd* (Rotterdam 1999) zijn niet alle juist.

Naast het raadhuis aan Het Rond staat sinds 1954 het beeld ‘Vrouw met draperie’ van Charles Weddepohl (1902-1976). Ten onrechte wordt wel eens aangenomen dat dit beeld een oorlogsmonument zou zijn.

Inventarisatie

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei nodigde in 2001 de colleges van burgemeester en wethouders uit deel te nemen aan het project ‘Nationale Website Oorlogsmonumenten’. Met dit nationale project werd voor het eerst een digitaal overzicht samengesteld van alle oorlogsmonumenten en herdenkingen die daarbij worden georganiseerd ter nagedachtenis aan allen – burgers en militairen – die in het Koninkrijk der Nederlanden, of waar ook ter wereld, zijn omgekomen sinds het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, in oorlogssituaties en bij vredesmissies. In Nederland zijn er meer dan tweeduizend oorlogsmonumenten, maar tot dan bestond er geen nationaal overzicht van deze monumenten. Gebleken was dat de kennis over de monumenten gering was, niet alleen bij jongeren maar ook bij volwassenen.

Het verzoek gericht aan het college van burgemeester en wethouders van Zeist kwam voor de beantwoording bij het Gemeentearchief Zeist binnen. Twintig oorlogsmonumenten waren ons bekend. Alleen hadden wij van een aantal de gevraagde gegevens niet paraat. Een uitvoerig onderzoek werd uitgevoerd en de oorlogsmonumenten in loco opgenomen. In 2002 werd nog een oorlogsmonument onthuld. Daarmee kwam het totale aantal op 21.

Velen zijn er zich niet van bewust dat Zeist zo rijk is aan oorlogsmonumenten. Het gemeentebestuur schreef in 1969 aan de commissaris van de Koningin dat in de gemeente twee (!) verzetsmonumenten stonden, in het Walkartpark en aan de Soestdijkerweg. In *Sta een ogenblik stil...* (Kampen 1980) worden maar vier monumenten genoemd en in *Oorlogsmonumenten in de Provincie Utrecht* (Stichtse Monumenten Reeks, Utrecht 1995) staan onder Zeist slechts zeven monumenten vermeld.

Op de website www.oorlogsmonumenten.nl staan in het kort de gegevens van de oorlogsmonumenten van Zeist vermeld. Als herinnering aan de oorlog en aan de bevrijding werden in 1945/1946 op verschillende locaties vier bomen geplant. Drie bomen zijn helaas gekapt. Mogelijk door onwetendheid. De gegevens over deze monumenten kan men op de website niet vinden; evenals van het voorlopige monument in het Walkartpark.

In deze publicatie hebben wij de monumenten uitvoerig beschreven en zijn wij dieper ingegaan op gebeurtenissen die aanleiding hebben gegeven voor de oprichting van bepaalde monumenten.

Austerlitzeweg, hoek Oude Postweg – Bevrijdingsboom – 16 maart 1946

In de jaarvergadering van de floraliavereniging Austerlitz die eind december 1945 gehouden werd, werd het plan opgevat in Austerlitz een herinneringsboom te planten als dank aan Canada. Gedacht werd aan de plek waar de Austerlitzeweg en de Oude Postweg samen komen. Het perceel waar men de boom wilde planten was eigendom van de gemeente Zeist. Het bestuur vroeg in een brief van 19 december 1945 aan het college van burgemeester en wethouders hiervoor zijn toestemming. De keuze van de boomsoort was niet zo moeilijk: een *acer sacharum* oftewel een Canadese suikeresdoorn. De keuze lag voor de hand, want de blad-vorm, meer bekend als *maple leaf*, was het embleem dat op de Canadese militaire voertuigen stond en op de Canadese vlag. Nog geen maand later, op 15 januari 1946, kreeg de floraliavereniging de gewenste vergunning.

De boom ter herinnering aan de Canadese bevrijders werd ‘pas’ op 16 maart geplant. In de begin maart gehouden bestuursvergadering werd die datum vastgesteld. In aanwezigheid van wethouder Dijkema, het bestuur van de vereniging Austerlitz Belang en vele belangstellenden

werd de boom door enkele scholieren geplant. De plechtigheid begon om 16.00 uur. De voorzitter van de floraliavereniging, G. Vlastuin, in het dagelijks leven hoofd van de openbare lagere school in Austerlitz, sprak in zijn toespraak de hoop uit dat de boom lang de herinnering zou blijven bewaren aan de Canadese bevrijders. Canada had het grootste contingent manschappen voor onze bevrijding geleverd. Daarna droeg hij de boom over aan het gemeentebestuur. Daarbij sprak hij de hoop uit dat het stukje grond waarop de herinneringsboom was geplant en dat al jaren op het uitbreidingsplan als plantsoen stond aangegeven, ook als zodanig zou worden ingericht. Na hem voerden wethouder Dijkema het woord en de heer De Graaf, voorzitter van Austerlitz Belang. De muziekvereniging Erica speelde het Canadese en het Nederlandse volkslied.

De hoop die Vlastuin koesterde dat de boom de herinnering aan de Canadese bevrijders zou bewaren, duurde niet lang. Precies 25 jaar heeft de Bevrijdingsboom er mogen staan. Bij de reconstructie in 1971 van het kruispunt Austerlitzeweg – Oude Postweg moest de boom verdwijnen. Waarschijnlijk was niemand er zich van bewust dat het hier om een monumentale boom ging, een monument ter herinnering aan de bevrijding.

Bergweg 92A, gereformeerde kerk (Bergwegkerk) – plaquette – 4 mei 1950

Ter gelegenheid van de Dodenherdenking werd op donderdagavond 4 mei 1950 in de gereformeerde Bergwegkerk, ook wel Noorderkerk genoemd, een herdenkingsdienst gehouden. Die dienst werd geleid door ds. J. Gillebaard. De tekst van zijn preek is in drukvorm verschenen en als bijlage bij deze publicatie opgenomen. Tijdens die bijeenkomst werd door de heren Gaastra en Van der Linde een witmarmeren plaquette van 80 x 50 cm (h x b) onthuld met daarop de namen van de omgekomen gemeenteleden.

J.F. Barends
A. Bijl
A.G.J. Elskamp
W.J. de Gooijer
J. Grootendorst

K. de Mildt
J.R. de Mildt
H. van Oel
J. Pomstra
A. Schaafsma

K. Schaafsma
W. Schmidt
A. Stramrood

Onder de namen staat op de plaquette een verwijzing naar de bijbeltekst Openbaring 14:13 'En ik hoorde een stem uit den hemel zeggen: Schrijf, zalig de doden, die in den Here sterven, van nu aan. Ja, zegt de Geest, dat zij rusten van hun moeiten, want hun werken volgen hen na.'

Diezelfde avond werd ook in de gereformeerde Oosterkerk aan de Woudenbergseweg een soortgelijke dienst gehouden.

Voor het aanbrengen van een gedenksteen in beide kerken was een speciale commissie in het leven geroepen.

Dijnselburgerlaan, sportterrein voetbalvereniging Zeist – Zeist-monument – 1 juni 1946

Frans Viola, Kees van de Water, Piet Jutte en Joop Verbeek. Deze jongens waren lid van de voetbalvereniging Zeist. Zij zijn in de Tweede Wereldoorlog om het leven gekomen. Het bestuur van de voetbalvereniging liet een eenvoudig maar wel stijlvol gedenkteken oprichten. Het Architectenbureau Becker-Henrar uit Zeist maakte het ontwerp, dat door de beeldhouwer Maarten Leendert Pauw (1912-1966), een oud-Zeistenaar, werd uitgevoerd. Het was een tijd van schaarste aan bouwmaterialen. De levering van de stenen door de firma Hagens werd dan

ook zeer op prijs gesteld. Ene T. van Ee zorgde voor het metselwerk. Het monument stond waarschijnlijk in een plantsoen dat door een ijzeren hekwerk was omgeven, want bij de onthulling werden ene heer Van Dijk (Oderata) bedankt voor den tuinaanleg en ene heer v.d. Flier voor het smidswerk. De voorzitter van de vereniging, J.J.M. Truijens, onthulde op 1 juni 1946 het monument in aanwezigheid van familieleden van de omgekomen spelers.

Oorspronkelijk stond het monument bij het voetbalveld op de Koeburg aan de Driebergseweg. In 1976 nam de vereniging haar nieuwe sportaccommodatie aan de Dijnselburgerlaan in Huis ter Heide in gebruik. Het 'Zeist-monument' werd toen overgebracht naar de Dijnselburgerlaan en kreeg daar een nieuwe plaats dichtbij het verenigingsgebouw.

Het monument heeft de vorm van een zuil die bekroond wordt met een kopstuk en met daarop een kunstwerk in de vorm van een vlam. Op de zuil is een plaquette aangebracht. Hierop staat 'Frans Viola – Kees v.d. Water – Joop Verbeek – Piet Jutte. Zij vielen voor de vrijheid van ons vaderland. 1940 – 1945' en op het kopstuk staat 'Ter nagedachtenis'. De 1,20 m hoge zuil is gemaakt van baksteen. De andere onderdelen van het monument zijn van cementmortel. De andere maten van de zuil zijn: 48 x 47 cm (breedte x diepte), van het kopstuk 18 x 58 x 57 cm (hoogte x breedte x diepte) en van de vlam: 42 x 28 x 28 cm (hoogte x breedte x diepte).

Voor het begin van de eerste thuiswedstrijd bij de aanvang van de jaarlijkse voetbalcompetitie worden bij het monument de omgekomen spelers en de in het afgelopen jaar overleden leden van de vereniging herdacht.

Dolderseweg 148, stationsgebouw – NS-monument – 17 september 1945

Den Dolder en Bosch en Duin waren als gevolg van bombardementen op het nabij gelegen vliegveld Soesterberg zwaar beschadigd. Geen wonder dat de bewoners van Den Dolder en Bosch en Duin op de dag dat er een einde kwam aan de oorlog feest wilden vieren. Op maandag 7 mei 1945, de dag van de bevrijding, verzamelden de bewoners van de beide zwaar getroffen plaatsen zich om 14.00 uur bij het NS-station in Den Dolder. Het spoorwegpersoneel was in uniform aanwezig. De heer Van Renswouw sprak namens het spoorwegpersoneel, dat menigmaal in de schuilplaats een goed heenkomen moest zoeken en herdacht ploegbaas Beerenstein.² Hij dankte de dorpsgenoten voor hun betoonde stilzwijgendheid en verleende inwoning en dankte de directie voor de medewerking. Namens het Comité tot Opbouw van Den Dolder en Bosch en Duin herdacht de heer Klooster de gevallen van de eerste oorlogsdagen, waaronder mannen uit deze omgeving waren. Mede door de spoorwegstaking kwam aan de onderdrukking een einde. Klooster bracht hulde aan het spoorwegpersoneel, aan de koningin en het vaderland. Onder het zingen van het volkslied werd daarna de vlag gehesen. Hiermee werd het teken gegeven voor het begin van de feestelijkheden.

In het slotwoord bedankte Van Renswouw voor de grote opkomst en sprak hij de hoop uit dat de spoorwegen weer spoedig hun oude taak zouden kunnen vervullen.

Tien dagen later was er bij het NS-station in Den Dolder weer een bijeenkomst. Nu om te herdenken dat een jaar daarvoor de spoorwegstaking was uitgebroken. Op last van de Nederlandse regering in Londen brak op 17 september 1944 een staking uit onder het personeel van de Nederlandse Spoorwegen. Door het treinvervoer te ontregelen, hoopte men het Duitse leger in de problemen te brengen en zo de opmars van de geallieerden te ondersteunen. De spoorwegstaking duurde tot aan het eind van de oorlog.

² Beerenstein komt niet voor in het bevolkingsregister van de gemeente Zeist. Evenmin komt hij voor in het Slachtofferregister van de Oorlogsgravenstichting.

Ter herinnering aan deze spoorwegstaking werd op 17 september 1945 bij het station in Den Dolder een monument onthuld. De onthulling vond plaats in aanwezigheid van het personeel van de NS en verschillende inwoners van Den Dolder en Bosch en Duin. C.I. Wielsma, haltechef van de NS in Den Dolder, hield een toespraak, waarna hij de gedenksteen onthulde. Mevrouw Wielsma legde een boeket oranje bloemen op de steen.

Op het monument dat van natuursteen is gemaakt, staat op de voorzijde de tekst: ‘Ter herinnering aan de spoorwegstaking van 18 september 1944 tot 8 mei 1945’, aan de linkerkant ‘Oorlog 10 mei 1940’ en aan de rechterkant ‘Vrede 5 mei 1945’. Het is niet groot, 22 x 42 x 21 cm (h x b x d) met een sokkel van 5 cm, maar het getuigt van de moed van N.S.’ers die het aan durfden om te staken. De steen is geplaatst in het plantsoen aan de kop van het stationsgebouw. De maker van het monument is Hendrik Goos (1886- 1980) uit Den Dolder, zelf wegwerker bij de N.S.

Dolderseweg 148A, stationsgebouw – NS-plaquette– voor 1955

Ter herinnering aan de omgekomen spoorwegmensen hangt op zo’n 110 stations in Nederland een bronzen plaquette. Den Dolder is een van deze stations. De plaquette is een ontwerp van ir. H.G.J. Schelling. De koperen plaat van 40 x 60 cm (h x b) is tegen de buitengevel bevestigd, vlakbij het monument dat aan de spoorwegstaking van 1944-1945 herinnert. In Den Dolder staat hierop: ‘1940-1945 Ter nagedachtenis aan de gevallen Pierre M. Roels’. De in Soest woonachtige N.S.’er Pierre Maurice Roels kwam op 8 maart 1944 op zestigjarige leeftijd bij een bombardement om het leven. Onder de naam is een afbeelding van een gevleugd wiel, een oud symbool van de Nederlandse Spoorwegen, aangebracht.

Dolderseweg, hoek Hertenaan-West – Bevrijdingsbank – 30 augustus 1945

Dolderseweg, hoek Hertenaan-West – Vrijheidsboom – 30 augustus 1945

In een artikel in de Zeister Post van 12 mei 1945 wordt een beeld gegeven van de door de oorlog zo zwaar getroffen plaatsen Den Dolder en Bosch en Duin. Men schrijft: ‘Wij zijn in de afgelopen week in de gelegenheid geweest de omgeving van de jarenlang afgesloten Hertenaan op te nemen en de schade van nabij te zien. Eerlijk gezegd leek het ons of wij een slagveld bezochten. Geen huis was meer heel, alle tuinen verwoest en de bomtrechters hadden een gapende omvang aangenomen als even zo vele vers geslagen wonden. Enorm is hier de verwoesting van het natuurschoon. De prachtige heide-paden naar Soest zijn vernietigd, het prachtige bos van de Hertenaan gesloopt en de artistieke hoekjes weggeslagen. Wanneer men deze schone omgeving heeft gekend, komt men wel zeer onder den indruk. [...] Wanneer men de ravage te Bosch en Duin daarbij voegt en de vernieling van de terreinen aan den Dolderschenweg, heel het kampeerterein “De Zonnebloem” is practisch vernietigd, overziet, komt een sterk verdriet bij u op.’

Dezelfde krant schrijft een jaar later, op 11 mei 1946, ‘Het Herstel in vollen gang. Een gang door de Hertenaan te den Dolder laat u alle indrukken van de laatste jaren opnieuw beleven. Aan het begin een slagboom en een wirwar van prikkeldraad. Militair terrein! Streng verboden toegang! Schrik niet, lezer, men kan vrij passeeren, het zijn slechts resten uit een minder aangename periode, waarvan deze laan als geen andere de sporen vertoont. [...]’

Tijdens de regering van koningin Wilhelmina vierde men Koninginnedag op 31 augustus. De eerste verjaardag van koningin Wilhelmina in een bevrijd Nederland werd tevens als Bevrijdingsdag gevierd. Het was Den Dolder dat met een tweedaags feest op donderdag 30 augustus de feestelijkheden rond den verjaardag van de koningin opende.

Het lijkt zoveel jaar na de oorlog normaal dat men na de bevrijding feest vierde. In die tijd lag dat in de maatschappij toch anders. In het Zeister Nieuwsblad van 4 september 1945 kan men

lezen hoe burgemeester Visser over dit vraagstuk dacht. ‘Het was Zeist’s eerste burger, die ons deed gevoelen, dat er twee groeperingen mensen te onderscheiden zijn. En wel een grotere groep, die vóór feestelijkheden zijn, na een tyrannie van vijf lange jaren en een kleinere groep, die zegt, dat thans, nu de wonden van smart en verlies nog niet geheeld zijn, de tijd van uitbundige vreugde nog lang niet gekomen is. Het is echter niet aan ons, of beter gezegd, aan den mensch, om te beoordeelen, wie van de twee gelijk heeft. Zeker is echter, dat we hen, die voor de vrijheid, waarvan wij thans genieten, hun leven offerden, nu en nooit mogen vergeten. Viert men feest, dan zal men dit doen in het teeken van de dankbaarheid voor de eindelijke vrijheid, de uiteindelijke verlossing.’

Door het Comité tot opbouw van Den Dolder en Bosch en Duin en de Oranjevereniging te Den Dolder werd uit dankbaarheid en vreugde over de bevrijding van Nederland, de terugkeer van koningin Wilhelmina en de wederopbouw van het zwaar getroffen Den Dolder, op de hoek van de Dolderseweg en de Hertenaan-West een monumentale bank geplaatst. Hiervoor had men aan het gemeentebestuur op 19 juli 1945 toestemming gevraagd. In de rugleuning van de bank is een plaquette gemetseld, waarop te lezen staat ‘Ter herinnering aan de bevrijding van ons land, 5 Mei 1945’. Op een kleinere gedenksteen aan de linkerkant staat ‘Aangeboden door de bewoners van Den Dolder en Bosch en Duin aan de gemeente Zeist, 30 Augustus 1945’. Op die dag werd het monument aan het gemeentebestuur in de persoon van de burgemeester overgedragen. In het besluit van 28 juli 1945 waarbij het gemeentebestuur de schenking van de bank aanvaardde, staat ‘*dat deze bank een sieraad zal vormen in die omgeving*’.

Het monument is gemaakt van natuursteen, baksteen en chamotte. De bank loopt aan beide zijden trapsgewijs omlaag. Het breedste punt is 4,95 m, het hoogste 1,55 m en het laagste 58 cm. Aan weerszijde is een plantenbak gemetseld. De bakken zijn 30 cm hoog, 1,30 m breed en 95 cm diep. Het zitgedeelte is helaas vervangen door een klein bankje.

Schijnbaar werd dit oorlogsmonument in latere jaren niet meer als een bevrijdingsmonument gezien en alleen als een van de vele zitbanken in de gemeente beschouwd. Toch zijn in Nederland op diverse plaatsen oorlogs-, verzets- en bevrijdingsmonumenten opgericht in de vorm van een zitbank. Onder andere is dat gebeurd in Abcoude, Almere, Axel, Barchem, Beemster, Bergambacht, Dalfsen, Leiden, Loenen (U.), Neede, Norg, Santpoort, Schellinkhout, Varsseveld, Vriezenveen, Westdongeradeel en Zwolle. In *Sta een ogenblik stil...* (Kampen 1980) mist men dit bevrijdingsmonument in Den Dolder.

Sinds op 1 september 1898 ter gelegenheid van de troonsbestijging van koningin Wilhelmina op het toenmalige marktplein aan de Voorheuvel de Wilhelminaboom werd geplant, zijn meerdere Oranjabomen gevolgd. Naast de Oranjabomen kennen wij Vrijheidsbomen, die ons aan de herwonnen vrijheid herinneren.

Na de overdracht van de Bevrijdingsbank plantten burgemeester Visser en mevrouw Visser in het plantsoen een Vrijheidsboom. Gelet op de feestdag waarop de boomplanting gebeurde, mag men deze boom ook een Oranjeboom noemen.

De Oranje-Vrijheidsboom aan de Dolderseweg is in een onbewaakt ogenblik gerooid. Wat voor soort boom het was, is niet bekend.

Dolderseweg, hoek Willem Arntszlaan – Gedenkkruis – eind april 1970

In het plantsoen op de hoek van de Dolderseweg en de Willem Arntszlaan in Den Dolder staat een manshoog houten kruis. Dit is het oorlogsmonument van Den Dolder. Het werd in 1970 in opdracht van de gemeente vervaardigd en eind april geplaatst. Het monument werd niet offi-

cieel onthuld. Tijdens de Dodenherdenking in dat jaar legde het Oranjecomité Den Dolder er voor het eerst een krans. Een plechtigheid die sindsdien elk jaar plaats vindt.

De reden voor de oprichting van dit oorlogsmonument is gelegen in het feit dat men eind jaren zestig van de vorige eeuw vond dat het monument voor de tien gefusilleerde mannen aan de Soestdijkerweg, waar tot die tijd de jaarlijkse Dodenherdenking plaats vond, te ver buiten het dorp lag. De belangstelling voor deelname aan de Stille Tocht naar die plaats werd steeds geringer. Men hoopte met een monument in het centrum van het dorp meer mensen te stimuleren aan de plechtigheid deel te nemen.

Het is een sober gedenkkruis, gemaakt van tropisch hardhout Azobé, met als enig opschrift '1940-1945'. Het monument heeft de vorm van een Latijns kruis, geplaatst op een lage sokkel gemaakt van zwerfkeien. De sokkel is slechts 30 cm hoog, 50 cm breed en 65 cm diep. Het kruis is 1,85 m hoog en 1,15 m breed. De dikte van de kruisbalken bedraagt 14 x 8 cm (breedte x diepte).

Oude Arnhemseweg, hoek Jacob Catslaan, voor de Sionskerk – Vrijheidsboom – 5 mei 1946

Het programma voor de viering van de eerste officiële Bevrijdingsdag op 5 mei 1946, in dat jaar viel deze dag op een zondag, was opgesteld door de Oranjevereniging en de Nederlandse Jeugdgemeenschap. Op het programma stond een wandeltocht door Zeist en de planting van een bevrijdingsboom in het plantsoen aan de Oude Arnhemseweg bij de splitsing van de Jacob Catslaan. In 1952 verrees vlakbij dit plantsoen de hervormde Sionskerk. Om 2 uur 's middags vertrok men vanaf het Slot. De deelname aan de wandeltocht was groot. *'Een kilometer lang was de Zeister Jeugd vertegenwoordigd in alle groepen, behoudens de Geref. Jeugd, die afzijdig bleef, terwijl daarentegen de niet aangesloten R.K. jeugdbeweging wel was vertegenwoordigd naast tal van padvindergroepen, de A.J.C.-ers etc., voorop zelfs de pupillen van het Blinden Instituut "Bartimeus", voor wie dit meegaan in de optocht een heerlijk evenement betekende.'*, aldus de Zeister Post in zijn verslag op 8 mei. Van het Slot ging de tocht naar het Jacob van Lennepplein. Daar werd een volkszangdemonstratie gehouden. Vandaar liep men verder naar de Jacob Catslaan voor de boomplanting.

'De te planten eik [zal] blijvend herinneren aan onze vreugde en dankbaarheid, terwijl het in het Walkartpark te plaatsen monument in de toekomst zal terugwijzen op hen die vielen.', aldus de voorzitter van de Oranjevereniging Zeist, J. Schuling, bij de planting. Burgemeester Visser viel de eer te beurt deze eik, een *quercus robur fastigiata*, te planten en water te geven. Het Koninklijk Zeister Harmonie Muziekgezelschap luisterde de plechtigheid muzikaal op. De Vrijheidsboom – men sprak toen over een Herinneringsboom – werd, de woorden van de voorzitter van de Oranjevereniging ten spijt, na 1980 gekapt.

Soestdijkerweg 6 – gedenkkruis – (1) 1947; (2) tussen 1948-1970; (3) na 1970

Op donderdag 5 april 1945 omstreeks 7.30 uur belde een Duitse militair het politiebureau in Zeist met de mededeling dat op de Soestdijkerweg ter hoogte van het perceel nummer 8 tien mannen waren doodgeschoten. Hij gaf opdracht maatregelen te nemen voor het vervoer van de lijken. Toen de politie bij de genoemde plaats aankwam, vond zij op de verhoogde berm, ongeveer vijftien meter vanaf de Soestdijkerweg tien dode mannen liggen. Zij voelden toen al koud aan.

In de boerderij op het adres Soestdijkerweg 8 woonde Hendrik Hilhorst. Hij verklaarde dat die morgen omstreeks 6.30 uur een autobus uit de richting van Utrecht was komen aanrijden en dat die vlakbij zijn boerderij was gestopt. Eerst stapten militairen van de Duitse Wehrmacht uit en daarna de tien mannen in burger. Die tien mannen moesten zich in de berm in een rij

opstellen. Tien of meer Duitse militairen vormden een executiepeloton, dat na het in het Duits gegeven commando 'feuer' op die mannen begon te schieten. De tien vielen op de grond, waarna vier mannen nog door een van de Duitse militairen een genadeschot kregen. Vervolgens stapten de militairen weer in de bus en reden weg. Volgens een rapport van 6 april van een ondergrondse inlichtingendienst was er niet alleen sprake van een autobus, maar reed voor die bus ook nog een personenauto. Beide voertuigen zouden het laantje naar de boerderij van Hilhorst op gereden zijn.³

De lijken werden overgebracht naar het lijkenhuis van de Nieuwe Algemene Begraafplaats aan de Woudenbergseweg. Daar werd een onderzoek ingesteld naar de identiteit van de doodgeschoten mannen. Op zes lijken vond men een persoonsbewijs of een bewijs van Nederlandschap. Op verzoek van de gemeentepolitie van Zeist verstrekte de Sicherheitspolizei te Utrecht, die kantoor hield op de Maliebaan 74, een opgave van de tien standrechtelijk doodgeschoten mannen. De meeste lijken werden door naaste familieleden of anderen die hen goed gekend hadden, geïdentificeerd. Het waren:

- Antonius Cornelis Joseph Brinkhof, geboren te De Bilt op 22 augustus 1908, wonende te Utrecht
- Johannes Hendrikus Brinkhof, geboren te De Bilt op 8 juni 1895, wonende te Utrecht
- Gerrit Dekker, geboren te Utrecht op 17 mei 1926, wonende te Utrecht
- Antonie van der Hoek, geboren te 's-Gravenhage op 23 december 1897, wonende te Maarssen
- Johannes Jonk, geboren te Leiden op 23 februari 1895, wonende te Leiden
- Hendrikus Kemp, geboren te Haarlemmermeer op 7 juni 1910, wonende te Amsterdam
- Henri Johan Koningsberger, geboren te Blokzijl op 11 februari 1924, wonende te Amsterdam
- Jan Kouw, geboren te Asperen op 25 juni 1892, wonende te Leerdam
- Hendrik Willem Loddema, geboren te Haarlemmermeer op 21 augustus 1913, wonende te Nieuwer Amstel
- Rinke Vos, geboren te Amsterdam op 24 januari 1922, wonende te Amsterdam

Een dokter van de G.G. & G.D. voerde de doodsschouw uit en gaf als doodsoorzaak op van: Antonius Cornelis Joseph Brinkhof 'schotwond linker ooghoek, schotwond door de keel', Johannes Hendrikus Brinkhof 'schotwond rechter ooghoek', Gerrit Dekker 'schotwond rechter ooghoek', Antonie van der Hoek 'schotwond door de neus', Johannes Jonk 'schedel verbrijzeld', Hendrikus Kemp 'schotwond rechter voorhoofd', Henri Johan Koningsberger 'schotwond boven linker oog, schotwond rechter mondhoek, schotwond rechter voorhoofd', Jan Kouw 'schotwond rechter oog, schotwond rechter oor', Hendrik Willem Loddema 'schotwond rechter oog, schotwond linker oor' en Rinke Vos 'schotwond rechter wang, schotwond linker halsslagader'.

De officier van justitie verleende op 10 april toestemming om hen te begraven.

Natuurlijk dringt zich de vraag op waarom die tien mannen 's morgens vroeg op 5 april 1945 standrechtelijk werden geëxecuteerd. Volgens de rapporteur van de ondergrondse inlichtingendienst was de executie vermoedelijk bedoeld als represaillemaatregel voor een overval op twee SS'ers een week eerder in die omgeving. Een SS'er werd daarbij gedood en de ander zwaar gewond. Boer Hilhorst had ook het vermoeden dat de executie iets met die aanslag te

³ De vader van een van de gefusilleerde mannen ontmoette kort na de oorlog in Koala Loempoer op Malakka een Nederlander die verklaarde ooggetuige te zijn geweest van de fusillade van zijn zoon, omdat hij op dat moment ondergedoken was op de boerderij van Hilhorst, in *Noord in de oorlog. Herinneringen en belevenissen van mensen uit Amsterdam boven het IJ, 1940-1945*, (Amsterdam 1980), aldaar blz. 118.

maken had. Hij spreekt echter slechts over een gewonde SS'er en niet over een gedode SS'er. De Duitse Weermacht heeft toen in de omgeving van zijn boerderij een onderzoek ingesteld. In een rapport van 9 april van de reeds genoemde inlichtingendienst wordt ook slechts gesproken over een Duitse militair die gewond was geraakt bij een aanslag in de nacht van 27 of 28 maart. Daarentegen wordt later in het proces tegen W.P.F. Lages, waarin deze fusillade ter sprake kwam, gesproken over 'enige leden van de Duitse weermacht'.⁴ De militair commissaris voor Utrecht (oost), majoor Mr. E. van de Weijer, meldde begin juli 1945 aan de chef staf van het militair gezag in Den Haag dat de tien mannen waren terechtgesteld als represaille tegen mijnenleggen en een gevecht van de BS (Binnenlandse Strijdkrachten) tegen de SS. Verder staat in het rapport van 9 april dat de aanslag plaats had ter hoogte van de boerderij van Hilhorst. Diezelfde nacht nog was de Duitse Weermacht druk in de weer geweest de vermoedelijke daders op te sporen en had daarom grondig onderzoek gedaan in de buurt waar de gewonde militair gevonden was. Of dat onderzoek iets opgeleverd heeft, is niet bekend geworden. Vreemd genoeg wordt in dat rapport gesproken over een gesloten vrachtwagen. In datzelfde rapport wordt ook gezegd dat de tien mannen op het fietspad stonden toen ze werden doodgeschoten en dat hun lijken overgebracht werden naar het lijkenhuisje van de Willem Arntszhoeve. Hetgeen onjuistheden zijn. Volgens het rapport zouden de lijken tot 12.30 uur op de fusilladeplaats zijn blijven liggen, voordat zij werden weggebracht. De rapporteur was wel goed op de hoogte van de identiteit van de slachtoffers. De aanslag op 27 of 28 maart 1945 is nooit opgeëist.

Sinds 1953 wordt beweerd dat de tien mannen werden gefusilleerd als represaille voor de aanslag op Rauter op 6 maart 1945.⁵ Als tegenmaatregel voor die aanslag bij Woeste Hoeve hebben de Duitsers direct 263 personen gefusilleerd. Hun namen zijn bekend en op die lijst staan niet de namen van de aan de Soestdijkerweg gefusilleerde mannen.⁶ Dat er een maand later nog eens tien mannen werden gefusilleerd als represaille lijkt onwaarschijnlijk. Een ander argument dat daar ook tegen pleit is een proces-verbaal dat als bewijsstuk heeft gediend in het proces tegen Lages. Hierin wordt de volgende verklaring gegeven voor de fusillade aan de Soestdijkerweg: '*Uit een ingesteld onderzoek is gebleken, dat deze personen die zich allen als gevangenen bonden [sic] in de Duitse gevangenis te Utrecht, als represaillemaatregel zijn gefusilleerd, omdat ter plaatse een aanslag was gepleegd op enige leden van de Duitse weermacht.*'⁷ Een verdere bevestiging hiervan is te vinden in: J. van Miert (red.), *Een gewone stad in een bijzondere tijd: Utrecht 1940-1945* (Utrecht 1995), waarin op blz. 272 wordt vermeldt dat er op 5 april 1945 tien gevangenen uit het Huis van Bewaring werden gefusilleerd als represaille voor een aanslag op leden van de Weermacht.

De namen van alle op 5 april 1945 aan de Soestdijkerweg gefusilleerde personen zijn vermeld op de 'Erelijst van namen van hen die voor het Vaderland gevallen zijn', welke neergelegd is in het gebouw van de Tweede Kamer aan het Binnenhof in 's Gravenhage. Slechts van een viertal van hen is iets bekend over illegale activiteiten. Antonie van der Hoek hielp onderduikers en was lid van de Binnenlandse Strijdkrachten (BS). Hij behoorde ook tot de KP-sabotageploeg Maarssen. Op 19 maart 1945 werd hij in Ter Aa gearresteerd, terwijl hij een sten in zijn bezit had. Johannes Jonk verschaftte hulp aan ondergedoken joden en andere onderduikers en haalde wapendepots van de bezetter leeg. Op 10 februari 1945 werd hij in Scherpenzeel gearresteerd. Henri Johan Koningsberger deed in 1943 een mislukte poging naar Engeland te ontsnappen, waarna hij in 1943/1944 vier maanden in een Franse gevangenis

⁴ Doc I Lages, map b stuk 19; NIOD.

⁵ Annemiek Bal, *Het Zeister verzet. De geschiedenis van Zeist in bezettingstijd*, Rotterdam 2000, p. 119.

⁶ Henk Berends, *Woeste Hoeve 8 maart 1945*, Kampen 1995, aldaar blz. 17-26.

⁷ Doc I Lages, map b stuk 19; NIOD.

verbleef. Hij nam deel aan het OD-werk. Hij werd op 23 maart 1945 te Amsterdam gearresteerd. Zijn vader, dominee J.C. Koningsberger, heeft de Duitsers toen hij nog in het Huis van Bewaring aan het Kleine-Gartmanplantsoen in Amsterdam zat, losgeld betaald om hem vrij te kopen. Ds. Koningsberger kon het bericht van de dood van zijn zoon dan ook niet geloven.⁸ Rinke Vos dook tijdens zijn verlof na een periode van tewerkstelling in Duitsland onder. Op verschillende plaatsen en streken en telkens met andere personen verrichtte hij veel en zwaar illegaal werk. Zijn arrestatie had plaats te Amsterdam op 14 februari 1945.

In 1947 werd op de plaats waar de tien mannen standrechtelijk waren neergeschoten ter herinnering een houten kruis geplaatst. Later, wanneer is niet bekend maar in ieder geval voor 1961, werd het vervangen door een kruis dat gemaakt was van gewapend beton. De maker van dat kruis was Hendrik Goos uit Den Dolder, die ook het monument ter herinnering aan de spoorwegstaking van 1944-1945 gemaakt heeft. Op initiatief van O. Schoemaker, die aan de Soestdijkerweg woonde, werd na 1970 het oude kruis vervangen door een hardstenen kruis met een plaquette met de namen van de geëxecuteerden en hun geboortedata. Leunde deze oorspronkelijk tegen het kruis, tegenwoordig ligt hij er plat voor. Het kruis is op een sokkel van 30 x 45 x 39 cm (h x b x d) geplaatst. Het kruis is 1,55 m hoog en heeft een breedte van 95 cm. De grootte van de plaquette is 65 x 65 cm. Een plek van 1,78 x 1,45 m is door een rand van bakstenen gemarkeerd. Op het kruis staat de datum van de executie aangegeven ‘†5.4.1945’ en op de sokkel staat de tekst ‘Standvastig is gebleven mijn hart in tegenspoed’.

In 1969 werd vanuit Den Dolder de laatste Stille Omgang op 4 mei naar deze plaats gehouden. Door de Oranjevereniging Den Dolder werden in de jaren daarvoor alle bekende nabestaanden uitgenodigd, maar aan deze uitnodiging werd door hen nimmer gevolg gegeven. In verband met de verminderde belangstelling van de bewoners van Den Dolder voor de herdenking van de gevallen op deze plek, die op ongeveer een uur lopen van Den Dolder ligt, stelde de Oranjevereniging Den Dolder aan het gemeentebestuur voor het monument naar het plantsoen op de hoek van de Dolderseweg en de Willem Arntszlaan te verplaatsen. Een tweede argument dat de Oranjevereniging aandroeg, was dat de eigenaar van de boerderij in de oorlog ‘fout’ was. De Nationale Federatieve Raad van het voormalig verzet, afdeling Zeist, was tegen het verplaatsen van het monument. De aarde was daar gedrenkt met het bloed van de geëxecuteerden. Het gemeentebestuur besloot niet op het verzoek van de Oranjevereniging in te gaan maar in het plantsoen aan de Dolderseweg, hoek Willem Arntszlaan een eenvoudig houten kruis te plaatsen.

De vraag wie de juridische eigenaar van het monument was, werd in 1969/1970 niet gesteld. Het monument staat op ongeveer 35 m van de openbare weg op een oprit. De drie successievelijke monumenten werden door particulieren geplaatst. De gemeente nam alleen in 1961 de zorg voor het onderhoud op zich.

Tot eind 1961 werd het monument door Hendrik Goos onderhouden. Op zijn verzoek werd het onderhoud door de gemeente overgenomen. Vanaf 1970 raakte het monument in verval. In 1973 klaagde de weduwe van een van de gefusilleerde mannen, mw. H.W. Loddema-Meijer, over de verwaarlozing. In 1987 werd het monument op verzoek door de gemeente opgeknapt. In dat jaar werd het door de prot.-chr. Hazenboschschool geadopteerd. In 2002 is de adoptie door de r.-k. basisschool De Kameleon, locatie Den Dolder, aan de Dokter J.C. Boswijklaan 10, overgenomen.

⁸ *Noord in de oorlog. Herinneringen en belevenissen van mensen uit Amsterdam boven het IJ, 1940-1945*, (Amsterdam 1980), aldaar blz. 114-118.

Nu de jaarlijkse Dodenherdenking in Den Dolder niet meer aan de Soestdijkerweg plaats vindt, betekent niet dat dit monument door de samenleving is vergeten. Het Zeister Comité 4 en 5 mei brengt op 5 april (dag van de fusillade) of op 4 mei (Dodenherdenking) samen met leerlingen van de basisschool die het monument geadopteerd heeft, een bezoek aan deze plek, waarbij de doden worden herdacht.

Utrechtseweg 67, buitenplaats Ma Retraite – Vrijheidsboom– 1945 (vermoedelijk)

Op het eiland in de vijver voor Ma Retraite aan de Utrechtseweg, nummer 67, staat een treurwilg, aangeduid met de Latijnse naam *salix sepulcralis tristis*. Volgens een overzicht van Zeister herdenkingsbomen uit 1980 zou het een vrijheidsboom zijn, waarvan de aanbieder onbekend is. Mogelijk is het een initiatief geweest van de wijkvereniging van de Dichtersbuurt. De belangenvereniging voor de woonwijk Ma Retraite-Velheim werd op 4 september 1945 opgericht. De eerste voorzitter was de heer Truijens en penningmeester de heer Korstanje, de initiatiefnemer.

Over deze vrijheidsboom is verder niets bekend.

Bij de bevrijding namen Britse soldaten hun intrek op Ma Retraite. Buurtbewoners konden via hun radio de toespraak van koning Georg VI volgen. De Zeister Post schrijft: ‘Royal Engineers. 9 Mei 1945. Tesselschadelaan, omstreeks 9 uur n.m. Aan een lage tak van een lindeboom, een tak met teer jong groen, lichtend in de avondzon, hangt een luidspreker, vlak bij het zijhek van “Ma Retraite”. Een groepje Britsche soldaten van de Royal Engineers staat er omheen; buiten ’t hek zijn wat Nederlandsche burgers saamgelopen. De Tommies begrijpen waarvoor we gekomen zijn. Vlug zetten ze het toestel op het hekje terwijl Big Ben juist z’n dreunende negen slagen laat hooren. Even stilte en dan: “His Majesty the King!” Langzaam, nadrukkelijk klinkt de stem des konings. Hij zegt, dat de strijd nu beslist is, hij spreekt van de dapperheid van zijn soldaten, van het uithoudingsvermogen der burgers, van de hulp der bondgenooten, hij herdenkt de gevallen. [...]’

Vrijheidsplein – Vrijheidsmonument – 5 mei 1995

De viering van vijftig jaar bevrijding vormde voor het Zeister 5 Mei Comité aanleiding om een herdenkingsmonument op te richten. De opdracht voor het vervaardigen van het monument werd in september 1994 aan de Zeister beeldende kunstenaar Henri (Han) van den Bosch (1935) verstrekt. Het beeld van Van den Bosch stelt een vogel voor die zich verlost uit een gebroken wildklem en zo een nieuwe toekomst tegemoet gaat. De onthulling vond plaats op 5 mei 1995 en werd verricht door burgemeester Boekhoven.

Het bronzen beeld is geplaatst op een marmeren zuil. In messing letters staat op de zuil ‘1945 – vrijheid – 1995’. Het monument dat de naam draagt van Vrijheid staat in een plantsoen op het Vrijheidsplein. De spanwijdte van de vogel is 1,70 m. De hoogte van het beeld is 1,00 m en het heeft een diepte van 70 cm. De sokkel waarop het beeld is geplaatst, is 2,45 m hoog; breedte en diepte bedragen 40 cm.

Sinds de plaatsing is het beeld ‘geadopteerd’ door de winkeliersvereniging van het nabijgelegen Winkelcentrum Vrijheidsplein.

Walkartpark – Herdenkingskruis – 29 juni 1945

De verjaardag van prins Bernhard op 29 juni 1945 werd aangegrepen om de gevallen uit de oorlog te herdenken. Onder meer door een bericht in de Zeister Post van 27 juni 1945 werd de

bevolking van Zeist geïnformeerd over de eerste Dodenherdenking. *‘Op de verjaardag van Z.K.H. Prins Bernard wordt een plechtigheid in het Walkartpark gehouden ter herdenking van hen, die hun leven lieten voor het Vaderland. De bevolking van Zeist zal er natuurlijk een eer in stellen in zoo groot mogelijke getale aanwezig te zijn. (...) kransen en bloemen te leggen bij een gedenkteeken dat zal worden geplaatst als eerbetoon voor hen die op eenigerlei wijze het slachtoffer werden van terreur die eenige jaren in de lage landen heerschte.(...) De plechtigheid vangt des morgens om 8.30 uur aan.’* In het Walkartpark was een eenvoudig, meer dan manshoog, houten kruis als voorlopig monument opgesteld.

Het was in 1945 de bedoeling dat er snel een blijvend monument voor de gevallen zou worden opgericht, maar het liep anders. Het duurde ruim vijf jaar eer het definitieve monument kon worden onthuld. Voor velen duurde het te lang. Aart Hasselaar uit Driebergen dichtte in het najaar van 1949 de volgende woorden:

Weer was het Zondag, pracht natuur, zelfs heerlijk was de lucht
Toen zei ik gauw al tot mijn vrouw, kom, nu ons dorp ontvlucht.
Wij zijn toen trouw als echtpaar saam,
Vol goeden moed naar Zeist gegaan,
Mooi Zeist! Veel schoons geeft gij te aanschouwen
In de natuur, maar ook Uw pracht gebouwen.
Toch heeft mij op die tocht iets niet voldaan,
Wal elders prijkt, zag ik hier nergens staan.
Vergeef het mij ... Heb ik hier soms abuis?
Ik zag alleen in 't park een groot kaal houten kruis.
Moet U voor d'uitkomst van geduld nu dit beleven
Dat men Uw helden hier dit kale kruis ging geven?
Kom Zeistenaren, kom, rust eerder niet
Voordat gij hier of andere plaats een mooier kunstwerk ziet.

Het is duidelijk dat Hasselaar – en met hem een groot aantal inwoners van Zeist – meer van Zeist verwachtte dan een houten herdenkingskruis. Toch zou enkele jaren later, na de onthulling van het definitieve monument, een aantal Zeistenaren wensen dat het kruis was blijven staan. Een beeld van een naakt mensfiguur werd door hen niet passend geacht in de publieke ruimte van Zeist.

Over het onderhoud van het herdenkingskruis werd ook geklaagd, blijkens een ingezonden bericht in een plaatselijke krant van 31 juli 1950. *‘Door ons mooie Walkart-park lopend viel mij tussen al die frisse kleuren van gazons en bloemperken op het vieze uiterlijk van het tijdelijk houten kruis voor de oorlogsslachtoffers. Kan dit niet smetteloos wit gehouden worden.’* Zeven jaar vond de Dodenherdenking plaats bij het eenvoudige houten herdenkingskruis. In 1951 was het de laatste keer. Het herdenkingskruis werd verwijderd om plaats te maken voor het Monument voor de gevallen, waarop zo lang was gewacht.

Walkartpark – Monument voor de gevallen – 4 juli 1951

Een halfjaar na de bevrijding werd in Zeist het Comité Monument voor de Gevallen opgericht. Het bestuur werd gevormd door Th.J. Berents, voorzitter, P.A. van der Werff, secretaris, mw. H.J. Kroon, penningmeester, en de leden de heren E.C. Baron van Pallandt en A. van Rooyen. Burgemeester Mr. W.A.J. Visser was voorzitter van het erecomité, waarin alle geestelijke en maatschappelijke stromingen vertegenwoordigd waren. Het doel was te komen een blijvend monument voor de oorlogsslachtoffers.

Met het monument moest de gedachtenis levend worden gehouden van al diegenen die door oorlogshandelingen waren gevallen. Het monument was bedoeld voor de Zeistenaren die hun leven lieten tengevolge van de gevechtshandelingen in mei 1940, voor hen die later de strijd hebben voortgezet buiten en binnen onze grenzen, te land, ter zee en in de lucht, voor de slachtoffers van de Duitse terreur – zowel zij die werden vermoord als gevolg van hun verzet, die de dood vonden in martelkampen in eigen land en daarbuiten, aan hen die werden neergeschoten bij hun pogen uit de naziklauwen te blijven bij gehouden razzia's enz. – en ook voor hen die omkwamen tengevolge van bombardementen.

Het is dan ook beter te spreken van het Monument voor de gevallenen in plaats van het Verzetmonument.

De burgemeester noemde in de raadsvergadering van 14 februari 1946 een aantal van 85 oorlogsslachtoffers. Volgens de officiële gegevens waren 22 Zeister ingezetenen gesneuveld, werden vier vermist, waren zes gedood bij de beschieting van een levensmiddelen-transport, waren dertig personen gedood bij bombardementen (waaronder vijftien inwoners van Zeist), waren acht gefusilleerd en keerden dertig nog niet uit het buitenland terug. In de Zeister Post van 20 februari 1946 daarentegen werd een aantal van 150 genoemd en daarbij waren de vermisten niet gerekend. *'Dat zijn er velen, méér dan men verwachten zou uit ons rustige Zeist, waar toch eigenlijk bijna nooit iets gebeurde.'*, schreef de Zeister Post hierbij. Een overzicht van enkele jaren later noemt 120 omgekomenen. Hieruit blijkt dat in de eerste jaren na de oorlog veel onduidelijkheid bestond omtrent het aantal slachtoffers. Daar schuilt ook het gevaar in om 'alle' namen van de omgekomen Zeistenaren op het monument te vermelden, zoals verschillende keren door inwoners van Zeist aan het gemeentebestuur gevraagd werd.

Uit een door ons uitgevoerd onderzoek naar tijdens de Tweede Wereldoorlog gesneuvelde en omgekomen Zeistenaren, waarbij wij onder Zeistenaar verstaan een ieder die in Zeist is geboren maar ook degenen die gedurende een deel van hun leven in Zeist hebben gewoond, komen wij op een aantal van 266. Hierbij zijn de 103 omgekomen joodse burgers niet meegerekend.

Het geld voor het monument werd door middel van een grote geldinzameling die op 1 en 2 maart 1946 werd gehouden, door de burgerij bij elkaar gebracht. Deze actie werd ondersteund door de Oranjevereniging Zeist. Er werd ongeveer 20.000 gulden bijeen gebracht (waarde in 2005: 181.957,13 gulden of 82.568,54 euro). Het ingezamelde bedrag werd veilig en rentegevend belegd bij de Incassobank aan de Slotlaan.

Het Comité Monument voor de Gevallenen koos eind februari 1946 het ontwerp van de tekenaar, graveur en beeldhouwer Maarten Leendert (Maarten) Pauw (1912-1966).⁹ Deze was in Zeist geen onbekende. Van 1923 tot 1939 was hij een inwoner van Zeist. Voor de voetbalvereniging Zeist maakte Pauw in 1946 het monument, dat bij het sportterrein aan de Dijnselburgerlaan staat. Zijn ontwerp stelde een stervende mannenfiguur met opgeheven hand voor, de gevallenen voorstellend, tegen een achtergrond van een staande granaat met vlammen rond de voet; aan beide kanten geflankeerd door een leeuw. Een maquette van het monument was te zien in de etalage van de Utrechtsche Apotheek aan de Slotlaan. In de Zeister Post van 6 maart 1946 staat een foto van de maquette. Na negen maanden werd het ontwerp eind 1946 door de Commissie voor oorlogs- of vredesgedenktekens in de provincie Utrecht afgewezen. Na deze afwijzing nam het Comité Monument voor de Gevallenen contact op met de Nederlandse Kring van Beeldhouwers en de Bond van Nederlandse Architecten over de keuze van een beeldhouwer, die een zodanige naam had verworven, dat aan hem het maken van een

⁹ Samen met architect J.G. Becker ontwierp M.L. Pauw het oorlogsmonument op het Raadhuisplein in Doorn, zijn geboorteplaats. Het monument werd op 3 mei 1948 onthuld.

ontwerp kon worden toevertrouwd. Na Pauw zijn nog een vijf beeldhouwers en –houwsters met een ontwerp bezig geweest en met hun architecten in Zeist geweest, maar zonder succes. Voor het Comité Monument voor de Gevallen waren dit grote tegenslagen. Daarbij kwam nog dat het voor de inwoners van Zeist te lang ging duren. Het positieve was dat zich in een paar jaar tijd belangrijke prijsdalingen van de benodigde materialen hadden voorgedaan en dat bij de beeldhouwers een meer bezonnen oordeel was ontstaan over de vraag hoe zij uitdrukking moesten geven aan hetgeen van hen gevraagd werd.

In november 1947 werd de opdracht voor het monument gegeven aan Dirk Johannes (Dirk) Wolbers (1890-1957) uit Den Haag. Het verzetsmonument in Vlaardingen op het Verploegh Chasséplein dat op 2 augustus 1950 werd onthuld, is ook een ontwerp van hem. Dat ontwerp was het Comité Monument voor de Gevallen reeds op gevallen op de in Amsterdam gehouden tentoonstelling 'Monumenten'. Kort nadat Wolbers de opdracht had aangenomen, kreeg hij een verkeersongeluk waardoor hij bijna een jaar niet kon werken. Eind april 1949 was het ontwerp gereed. Het Comité Monument voor de Gevallen stuurde het op 16 mei 1949 ter goedkeuring naar de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Bij Koninklijk Besluit van 15 oktober 1945 (Staatsblad nr. F 231) was het namelijk verboden om oorlogs- of vredesgedenktekens op te richten, te plaatsen of aan te brengen op openbare of van de openbare weg af zichtbare plaatsen, zonder goedkeuring van het ontwerp door de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Op advies van de Commissie voor oorlogs- of vredesgedenktekens in de provincie Utrecht en van de Centrale commissie voor oorlogs- of vredesgedenktekens verleende de minister op 31 augustus 1949 zijn goedkeuring.

De gemeenteraad besloot in zijn vergadering van 19 december 1949 om het monument nadat het was gereedgekomen als schenking te aanvaarden.

Tussen de ministeriële goedkeuring en de onthulling zitten nog bijna twee jaar. Eerst werd een maquette gemaakt die ongeveer 20 cm hoog was. Daarna een maquette op ongeveer de helft van de ware grootte. De opdrachtgever kon dan nog opmerkingen maken. Op 18 januari 1951 kwam de steen waaruit het monument werd gehakt vanuit Frankrijk in de steenhouwerij van Wolbers aan. Pas toen kon de beeldhouwer met zijn assistent met hakken beginnen.

De onthulling van het monument had op woensdagavond 4 juli 1951 plaats. Het was een indrukwekkende plechtigheid, waaraan het Koninklijk Zeister Harmonie Muziekgezelschap en het Zeister Mannenkoor hun medewerking verleenden. Voordat het beeld dat met de Nederlandse vlag was bedekt, werd onthuld, droeg de voorzitter van het Comité Monument voor de Gevallen na een korte toespraak het monument over het gemeentebestuur. Het beeld werd onthuld door mevrouw M.W. van Hattem-Peil, moeder van de omgekomen Zeister verzetsstrijder Frits Otto van Hattem (1922-1944).¹⁰ Na het zingen van het Wilhelmus voerde de burgemeester het woord. Namens het gemeentebestuur aanvaardde hij het monument. De plechtigheid werd besloten met kransleggingen en het neerleggen van bloemen. Sindsdien heeft de officiële jaarlijkse Dodenherdenking in Zeist plaats bij het Monument voor de gevallen in het Walkartpark.

Het monument bestaat uit een meer dan levensgroot beeld van een naakte jonge man, die de samengevouwen Nederlandse vlag omklemt en met vertrouwen in de toekomst ziet. Hier wordt de gedachte uitgebeeld, welke in de bezettingstijd het verzet bezielde: het vasthouden aan de nationale eer en de vrijheid, gesymboliseerd door de vlag; de blik op de verre betere

¹⁰ Volgens de plaatselijke krant zou mw. Van Hattem-Peil haar man en haar zoon in en door de oorlog hebben verloren. Mw. Van Hattem is nadat zij zich op 24 november 1936 in Zeist had gevestigd, op 23 januari 1939 van haar man, Frans Simon van Hattem, gescheiden. Haar ex-echtgenoot heeft niet in Zeist gewoond. Zijn naam komt niet voor in het Slachtofferregister van de Oorlogsgravenstichting. Aan de juistheid van het krantenbericht moet dan ook worden getwijfeld.

toekomst gericht, versterkt door het gebaar van de linkerhand die hij boven de ogen houdt. Het monument is gemaakt van crème getinte kalksteen uit Euville (Frankrijk). Het beeld van de mansfiguur is 2,65 m hoog en 1,20 m breed. De vijfhoekige sokkel waarop het geplaatst is, heeft een hoogte van 1,35 m, een breedte van 1,00 m. De vijfhoek geeft zinnebeeldig de periode van vijf jaar aan, welke onder bezetting zijn doorgebracht. Op het voetstuk staan de jaartallen 1940 en 1945. De vleugels aan weerszijden van de sokkel zijn 65 cm hoog en 3,00 m breed. Op de zijvleugels staan de woorden 'Zij vielen voor onze vrijheid en voor de toekomst onzer kinderen' gebeiteld. Deze woorden waren in Zeist alom bekend door een prent van de Zeister kunstenaar Rinze Hamstra.

Al in een vroeg stadium vond men de huidige plaats van het Monument voor de gevallen in het Walkartpark, waar in de eerste jaren na de oorlog het voorlopige monument in de vorm van een kruis stond, de meest geschikte plaats in het centrum van Zeist. Er werden nog zeker twaalf andere plaatsen bekeken, maar al de beeldhouwers die benaderd waren voor het monument met de architecten en het Comité Monument voor de Gevallen waren het unaniem eens over deze plaats. Ook de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen keurde deze plaats goed.

Als reden werd aangevoerd dat deze plaats in de lengteas van het park ligt, met op de voorgrond een aantal gazons, die omgeven zijn door hoog opgaand geboomte. Hierdoor wordt het oog vanzelf getrokken naar die plaats, terwijl het beeld, dat uitzielt naar de toekomst (in de verte) dan ook werkelijk in 'de verte uitzielt'. Bovendien had deze plaats het grote voordeel, dat zij in een rustige omgeving ligt en toch direct aan een belangrijke weg. Mensen die bij het monument de slachtoffers willen herdenken, kunnen dat op die plaats in het park in rust en stilte doen, zonder te worden gehinderd door het verkeer en ongewenste nieuwsgierigheid van passanten.

De plaatsing van het beeld op de uitgekozen plaats, hield wel in dat in het Walkartpark enkele wijzigingen aangebracht moesten worden. De achtergrond moest zodanig worden verzorgd dat het daar achterstaande minder fraaie gebouw werd gemaskeerd, enige paden, waaronder een uitgang naar de Kerkweg, moesten vervallen en een pad moest worden omgelegd. Twee bomen moesten worden gekapt en beplanting verwijderd. Tevens moesten twee zitbanken worden verwijderd. De kosten van deze werkzaamheden bedroegen 2500 gulden.

De kunstenaar heeft het naakte mannelijke lichaam genomen om zijn artistieke ideeën over verzet te verbeelden. In een info van 2 september 1949 staat: *'het geslachtsdeel, dat op de foto's opvalt, zal om elke aanstoot te voorkomen, slechts als "in aanduiding" worden aangegeven'*. Dat heeft de beeldhouwer uiteindelijk dus niet gedaan. Het is een man gebleven. In de raadsvergadering van 19 december 1949 waarin de gemeenteraad de schenking van het monument aanvaardde, zei het raadslid A. Span (A.R.P.) dat het hem getroffen dat het een naakte mannenfiguur was. Hij kon daar geen begrip voor opbrengen. Hij vroeg het college invloed uit te oefenen zodat het beeld niet een totaal ontklede jongeman zou voorstellen. Na de onthulling van het monument barstten de commentaren op het beeld van de naakte man los. Voor- en tegenstanders stuurden brieven naar de plaatselijke kranten en de commotie bereikte de landelijke pers. Dit duurde enkele maanden.

Deze discussie werd niet alleen in Zeist gevoerd, maar op meerdere plaatsen in Nederland. Een voorbeeld is Schiedam, waar het gemeentebestuur het beeld van een naakte vrouw van Piet Starreveld afwijst (1947). Zo zijn nog een aantal plaatsen te noemen. Van Han Richters is het Nationaal Bevrijdingsmonument in Wageningen (1951) dat een naakte mannenfiguur voorstelt. Net als Wolbers heeft Richters niet toegegeven aan de druk om het beeld zo te veranderen dat er geen aanstoot aan werd genomen.

De normen in de maatschappij ten aanzien van het naakte lichaam zijn de laatste decennia gewijzigd. Niemand neemt meer aanstoot aan de afbeelding. Het raadslid Span heeft wel in zoverre gelijk gekregen dat het monument regelmatig wordt beschadigd. Voordat de jaarlijkse Dodenherdenking gehouden wordt, wordt het beeld door een medewerker van de gemeente geïnspecteerd. Haast ieder jaar wordt het mannelijk geslachtsdeel door vandalen van het beeld gehakt, maar soms ook de neus. De gemeente heeft een vaste beeldhouwer die het monument dezelfde dag kan repareren. Het monument wordt ook regelmatig beklad of met graffiti bespoten. Zelfs met hakenkruizen. Op het monument is een anti-graffitilaag aangebracht, zodat het vrij snel kan worden schoongemaakt.

Walkartpark – ‘Niet weer. Nooit meer’ – 23 april 2001

Het Gemeentearchief Zeist nam eindjaren tachtig van de vorige eeuw het initiatief tot het in beeld brengen van de joodse bevolkingsgroep tijdens de jaren 1940-1945. Uiteindelijk heeft dit geleid tot de publicatie *Zij zochten Adullam in Zeist. Overzicht van de joodse inwoners van de gemeente Zeist, 1940-1945* (Zeist 2001). Tijdens de Dodenherdenking in 1989 bracht ds. A. Corporaal als spreker tijdens de bijeenkomst in de kerk van de Evangelische Broedergemeente en in 1995 mw. ds. L.C.J. Reedijk-Boersma deze gegevens onder de aandacht van hun gehoor. Beiden pleitten voor een monument. In de Zeister samenleving werd de behoefte gevoeld te komen tot het oprichten van een gedenkteken voor de omgekomen joodse ingezetenen, hetgeen tot een initiatief uit de gemeenteraad leidde en deze in zijn vergadering op 10 mei 1995 hiertoe besloot.

Op 23 april 2001 onthulde burgemeester Boekhoven in het Walkartpark het monument voor de omgebrachte joden, die tussen 1940-1945 in Zeist hebben gewoond. Met dit monument dat door de gemeente werd opgericht, wil de gemeente Zeist de herinnering aan haar inwoners die tijdens de holocaust werden omgebracht, levend houden.

Het monument is een ontwerp van de Amsterdamse kunstenaar Victor Levie (1955). Het monument, gemaakt van graniet, heeft de vorm van een poort, die 2.45 m hoog is en 1.45 m breed. De dikte van de posten is 30 cm. De deur ontbreekt, als symbool voor de weggevoerde bewoners die niet meer thuis gekomen zijn. Er boven staat ‘niet weer | nooit meer’ en op drempel staat ‘weggehaald en vermoord. Zeist 1940-1945’.

Op de twee posten staan 102 namen vermeld van hen die de oorlog niet hebben overleefd. Het waren: Raphael Altmann, Martijn Altmann, Edgard Alvares Correa, Joseph Bannet, Jeannette, Bannet-Levi, Joseph Bannet, John Bannet, Rosette Bannet, Jeannette Bannet, Martinus Barrick Bles, Julius Bendien, Julius Boas, Hein Boasson, Bernard van Buuren, Libettha Cahen-Hartog, Wilhelmina Cauveren-van Witsen, Elisabeth Cohen, Hartog Cohen Kloot, Reisel Dallman-Rakower, Eva van Dantzig, Ida Dreyfuss-Dreijfuss, Liliane Dreyfuss, Alfred Elias, Henri Elzas, Elisabeth Elzas-de Vries, Jaap Elzas, Henriette Enthoven-van Lier, Fronica Frank-Schott, Louis van Gelderen, Maurits Goudsmit, Sophie Goudsmit-van den Berg, Tinie Goudsmit, Louise Goudsmit, Rebecca Garnada-Rimini, Reintje Hartogs-Soesman, Anna Hecht-Cohen, Maurits Hegt, Carl Hesdörffer, Albert Heijmann, Helene Heijmann-Levy, Selma Hirsch-Sussmann, Martha Holz-Cunow, Necha Jachcel, Regiene Jacobs, Lilli Jäger-Heijmann, Minna Joseph-Benjamin, Edgar Kisch, Edith Kisch-Siebenschein, Barend Konijn, Chaskel Kramer, Emma Kramer, Henriette Kramer, Hartog Krant, Leon Kratzenstein, Joseph Kroon, Leonora Kuijt, Teophila Lasker, Karl Lauinger, Hanna Lauinger, Thomas Lauinger, Andreas Lauinger, Esther Lelyveld, Margaretha Levie, Corry de Levie, Johanna Levy, Kathinka Liebstaedter-Wolf, Bernard van Lier, Eliazar Marcus, Willem Neukircher, Amalie Obermeijer-Benjamin, Ludwig Oppenheimer, Henriette van Ploeg, Samuel Polak, Rosa Rit-

ter-Norden, Daniël van Rooijen, Bloeme van Rooijen-Zeehandelaar, Paula Rosenberger, Laura Rosenfeld, Isaak Salomon, Emma Salomon-Cohn, Minna Salomon, Bernard Samuels, Sophia Samuels-Zendijk, Karl Schlosz, Elizabeth Simons, Margarete Steiner-Henschel, Julie Stiasny-Rinkel, Walther Sundheimer, Sara Thalheimer-Kleemann, Eliazer Tierlier, Engeltje Tierlier-Zurel, Edo Tierlier, Nico Tierlier, Alfred Unger, Jacques Vieijra, Selina Vijeveno, Abraham van West, Sofie Wiener-Büchenbacher, Else Wittenberg, Rebekka Worms, Henri Zondervan, Martha Zurel.

Deze namen zijn ontleend aan onze publicatie *Zij zochten Adullam in Zeist. Overzicht van de joodse inwoners van de gemeente Zeist, 1940-1945* (Zeist 2001). Het overzicht van de joodse inwoners is tot stand gekomen na een uitgebreid onderzoek van het bevolkingsregister en van twee opgaven die door de burgemeester aan de commissaris der provincie Utrecht en Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters werden verstrekt. Zoals in ons boek wordt vermeld (p. 18) ontbrak de opgave van 23 juni 1941 in het gemeentearchief. Deze opgave is teruggevonden in een archief dat berust bij Het Utrechts Archief. In maart 2004 ontving het Gemeentearchief Zeist een kopie van de opgave. Uit controle van deze gegevens met de namen vermeld in *Zij zochten Adullam in Zeist* blijkt dat slechts één naam hieraan behoeft te worden toegevoegd, waardoor het aantal omgekomen joden op 103 komt. Het gaat om Willy Swart, geboren te Amsterdam op 8 september 1916. Zij woonde van 3 februari 1937 tot 21 mei 1942 in Zeist. Zij was verpleegster in de Willem Arntszhoeve. Op 3 september 1943 is zij in Auschwitz overleden.

Na de Stille Tocht langs het Monument voor de gevallenen gaat de stoet langs het joods monument.

Walkartpark – Indië-gedenkteken – 23 november 2002

Op initiatief van het Comité Indië-Gedenkteken Zeist, bestaande uit de Indiërveteranen Chr. van Tellingen en Joh. Janse, heeft het gemeentebestuur van Zeist een monument opgericht ter herinnering aan de Zeistenaren die tijdens de jaren 1945-1950 in het voormalig Nederlands Oost-Indië zijn gesneuveld en omgekomen. In die jaren werd in deze voormalige Nederlandse kolonie een onafhankelijkheidsstrijd gevoerd.

Bovenaan het monument staat onder het gemeentewapen de tekst ‘Nederlands-Indië 1945-1950’; links daarvan een afbeelding van de militaire onderscheiding Ereteken voor Orde en Vrede en rechts daarvan een embleem samengesteld uit een helm, zwaard en palmtak. Op het monument staan in twee kolommen de namen van dertien militairen met hun geboortedata en overlijdensplaatsen.

- W. Rous 21-9-1923 / 19-11-1945 Batavia
- A.E. Breel 19-8-1923 / 18-5-1946 Tjillitan
- J.M. Geill 2-1-1928 / 5-11-1946 Tjimahi
- L.H. Hoogland 19-10-1925 / 25-7-1947 Tjireungas
- A. Bijl 17-11-1926 / 21-8-1947 Soerabaja
- G. Bakker Ridder MWO 4^e kl. 19-4-1924 / 25-9-1947 Tandjoeng-Poera
- L. Broekman 22-7-1927 / 9-10-1947 Moentjoel
- J.H. Gijzen 23-6-1912 / 16-1-1948 Tjimahi
- P.C.L. Hofmeijer 14-3-1925 / 23-5-1948 Kebajoran
- M.H. Goris 26-4-1925 / 7-6-1948 Tjisaroea
- S. Amels 26-9-1925 / 24-1-1949 Karang
- Jhr. G.J.A. Schimmelpenninck 12-3-1922 / 6-3-1949 Solo

- J.C.A. Wewer 30-11-1927 / 7-4-1949 Bantoel

Onder deze namenlijst staan de woorden ‘Zij gaven hun leven voor Orde en Vrede’. De voet van het monument vermeldt de erevelden waar zij begraven liggen.

Het materiaal waar het monument van is gemaakt is graniet van een roestbruine kleur. De belettering is uitgevoerd in zilver en de eretekens in goudkleur. Het monument bestaat uit een stèle geplaatst op een voet. De afmetingen van de stèle zijn 1,40 x 1,60 m (h x b) en van de voet 2,00 x 0,50 m (l x b). Het monument werd geplaatst door Steenhouwerij Van der Velde uit Zeist.

Wij willen hier opmerken dat op het monument de naam van W. Rous staat, maar deze heeft nooit in de gemeente Zeist gewoond. Niet vermeld staan daarentegen de namen van gesneuvelden die in Zeist zijn geboren of enige tijd in Zeist hebben gewoond. Dat zijn:

- J.G. van den Akker, Zeist 24 februari 1900 - Bodjong Gedeh 2 november 1947
- J.H. Bunschoten, Zeist 1 maart 1920 - Padalarang 10 februari 1948
- J. van Druten, Diemen 23 juli 1924 - Patjet 3 januari 1949¹¹
- P.E. Ruijssenaars, Zeist 30 januari 1913 - Soerabaja 10 juli 1947
- M. Schönthaler, Zeist 21 augustus 1922 - Klampok of Kalimenbank 3 november 1947

Na de Stille Tocht langs het Monument voor de gevallenen gaat de stoet langs het Indië-
gedenkteken.

Woudenbergseweg 44, gereformeerde kerk (Oosterkerk) – plaquette – 4 mei 1950

D. Baan
L. Edelman
J. de Graaf
J.P. Keller
L. Knol
W. Koudijs
M. Netelenbos
N. Netelenbos
J.C. van Reenen
J. Stomp
C. Stomp
J. Stomp
G. Terpstra
H. de Vries

Deze namen herinneren aan de gemeenteleden van de gereformeerde Oosterkerk die door hun deelname aan het verzet tegen de Duitse bezetter of als gevolg van oorlogsgebeurtenissen om het leven zijn gekomen. Hun namen staan op een soortgelijke wit marmeren gedenktafel als in de Bergwegkerk. Boven de namen staat ‘Ter gedachtenis 1940 1950’ en onder de namen ‘Openbaringen 14:13’ als verwijzing naar een bijbeltekst. De plaquette werd op 4 mei 1950 onthuld. De plaquettes werden op initiatief van de Commissie, benoemd voor het aanbrengen van een gedenksteen in beide kerkgebouwen, aangebracht.

¹¹ Woonde van 1939 tot 1946 in Zeist.

Woudenbergseweg 46B-50B, grafmonument voor acht gefusilleerden – 5 april 1946

De lijken van de op 5 april 1945 aan de Soestdijkerweg gefusilleerde groep van tien mannen, werden overgebracht naar de Nieuwe Algemene Begraafplaats aan de Woudenbergseweg, waar de meeste van hen op 11 april werden begraven. J.H. Brinkhof en A.C.J. Brinkhof werden niet in Zeist begraven. Hun stoffelijk overschot rust nu op het Ereveld in Loenen.

In opdracht van de nabestaanden van de acht die in Zeist werden begraven, ontwierp de Zeister architect Leendert Gerrit (Leo) Visser (1910-1991) een gemeenschappelijk grafmonument. De uitvoering was opgedragen aan de firma Van Tellingen uit Zeist.

Op vrijdagmiddag 5 april 1946, een jaar na de fusillade, werd het monument in aanwezigheid van de familieleden onthuld. Sprekers waren ds. J.G.W. Goedhart, luitenant A. Bos namens de Gemeenschap van Oud Illegale Werkers, P.A. van der Werff namens de burgemeester van Zeist, de heer Vos namens de nabestaanden en als laatste ds. Kuilman. De plechtigheid werd besloten met het bidden van het Onze Vader, waarna de familie bloemen bij het graf van hun dierbare legde.

Het monument bestaat uit acht grafstenen (stèles) met daarop de teksten (v.l.n.r.):

- Hier rust in vrede onze lieve man en vader serg.-majoor Antonie van der Hoek, geboren 23-12-'97 te 's-Gravenhage
- Hendricus Kemp geb. 7-6-1910 Jong gestorven weinig geleden – vroeg gestorven – vroeg bij God. Rust zacht lieve Rikus
- G. Dekker geb. 17-5-1926 Laten wij hopen wat wij willen, maar dragen wat wij krijgen.
- Hier rust Johannes Jonk geb. 23-2-'95 te Leiden. Die als dapper illegaal werker van zijn leven werd beroofd.
- Hier rust onze lieve man en vader Jan Kouw geb. 25-6-'92 te Asperen. Hij is verlost, God heeft hem welgedaan.
- H.W. Loddema geb. 21-8-1913 te Haarlemmermeer. Hij gaf alles en vroeg nooit. Ruwe bolster. Gouden hart. Rust zacht lieve Henk.
- Hier rust Rinke Vos geb. 21-1-'22 te A'dam. Zijn jong leven werd afgesneden maar opgevangen door de liefde Gods en gedragen naar Jezus Christus.
- Hier rust onze lieve jongen Harry Koningsberger geb. 11-2-1924 IXXXI Meer dan zijn leven, had hij zijn vaderland lief IXXI

Op elke grafsteen is boven de tekst een afbeelding aangebracht, zoals een davidsster en een boot. Daardoor dragen deze qua vorm identieke stenen een persoonlijk karakter.

Als materiaal voor de grafstenen en de afdekplaten koos de ontwerper Fourion-natuursteen, een vrij zachte natuursteensoort. Door de keuze van de poreuze kalksteen uit het Franse Fourion, moesten de grafstenen in 1997 worden vervangen. De in reliëf uitgehakte tekst brokkelde langzaam af. De nieuwe grafstenen zijn van een weerbestendiger soort natuursteen gemaakt, dat door de Oorlogsgravenstichting meer wordt gebruikt.

De grafstenen zijn 1,40 m hoog, 54 cm breed en 8 cm dik. Door middel van een muur van paarsrode handvormstenen zijn de grafstenen met elkaar verbonden. Hierin is links het symbool van hun offer weergegeven in de woorden 'voor God, Vorstin en Vaderland' en rechts de datum waarop zij werden gedood. De muur schermt het graf aan beide kanten af. Het monument heeft daardoor een totale breedte van 11,20 m en is het 3,50 m diep.

Bij het oorlogsmonument in Zeist, dat onderhouden wordt in opdracht van de Nederlandse Oorlogsgravenstichting, wordt een herdenkingsbijeenkomst gehouden op 4 mei. De gemeente legt kransen. Het monument is geadopteerd door de r.-k. basisschool De Kameleonlocatie Zeist, aan de Gerrit Jan van der Veenlaan 2.

Woudenbergseweg 46B-50B, Monument voor Britse Piloten – 1940 / 1942

Tijdens een luchtgevecht boven Zeist op 27 juni 1940 tussen Britse en Duitse vliegtuigen werd een Brits vliegtuig neergeschoten. Twee Britse militairen kwamen daarbij om het leven. Een derde inzittende van het vliegtuig bracht het er levend af. De omgekomen bemanningsleden werden op 29 juni begraven op de Nieuwe Algemene Begraafplaats (graf C, nummers 1105 en 1106). De grafsteen is geplaatst tussen eind juni 1940 en mei 1942. Nadat in 1942 hun identiteit bekend werd, is de inscriptie op de grafsteen aangevuld met hun namen. Nu staat er 'O valiant hearts, who to your glory came. Pilote officer R.A. Percy. Sergeant A.M. Clark. Died for their country June 27th 1940'.

De staande grafsteen gemaakt van natuursteen is 80 x 51 x 8 cm (h x b x d) en geplaatst op een sokkel van 23 x 62 x 12 cm (h x b x d). De grootte van het graf is 1,40 x 2,14 m (b x l). De later in de oorlog omgekomen geallieerde militairen zijn in Amersfoort op de begraafplaats De Rusthof begraven.

Het onderhoud van militaire graven werd in januari 1941 opgedragen aan de gemeentebesturen. De kosten van het onderhoud kwamen ten laste van het Rijk. In september van hetzelfde jaar plaatste het departement van Defensie op militaire graven uniforme eikenhouten kruizen. In vroeger jaren stonden er op het graf van Percy en Clark twee houten kruisjes naast de grafsteen.

Bij het oorlogsmonument in Zeist, dat onderhouden wordt in opdracht van de Nederlandse Oorlogsgravenstichting, wordt een herdenkingsbijeenkomst gehouden op 4 mei. De gemeente legt kransen.

Woudenbergseweg 56-58, KNVB Sportcentrum – Monument voor gevallen KNVB-Bondsleden – overgebracht in 1974 vanuit Den Haag

De Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond, gehuisvest in Den Haag, kocht in 1959 de buitenplaats Djimath aan de Woudenbergseweg voor de oprichting van een eigen sportcentrum. In 1961 werd begonnen met de aanleg van de sportvelden en in 1963 met het gebouwencomplex. Het nieuwe KNVB-sportcentrum werd op 16 september 1965 officieel door prins Bernhard geopend. Op 29 maart 1971 werd een nieuw logies- annex administratiegebouw in gebruik genomen en op 25 april 1974 werd het nieuwe bondsbureau betrokken. Bij de verhuizing uit Den Haag werd ook het oorlogsgedenkteken uit het bondsbureau meegenomen en kreeg het een plaats in sporthal.

Het monument bevat vijf bronzen kasten, waarin de namen zijn gegoten van 2212 omgekomen bondsleden. Op de deur van de eerste kast is het oorlogsmonster uitgebeeld, dat de doelpalen vernietigt, zinnebeeld van het verbod van de bezetters om de voetbalsport te beoefenen. Op de deur van de tweede kast staat het wegvoeren van de voetballers om in zware gevangenschap onder martelingen en wreedheden het leven te laten. De derde kast vertoont het embleem van de bond. Op de deur van de vierde kast is afgebeeld een dodenakker met op de achtergrond het eeuwige vuur, symbool van de vele kerkhoven, waar de talloze treurende hun nabestaanden in liefde en smart herdenken en op de vijfde een symbool van de bevrijding, de herrijzenis van de zelfstandigheid van het vaderland, tevens getemperde vreugde, dat alle smart, alle lijden niet voor niets is geweest. Boven de kasten staat '1940 – in memoriam – 1945'. Onder de kasten hangt een plaquette met het opschrift 'Bij herdenking 60-jarig bestaan K.N.V.B. aangeboden door de aangesloten verenigingen. 1889 10 december 1949'. De uitbeelding van het eeuwige vuur, een schaal waarop KNVB staat met een vlam, is nu onder het monument bevestigd, maar oorspronkelijk hing dit onderdeel van het monument boven de kasten en de tekst 'in memoriam'. Het monument is ongeveer 2 x 3 meter groot. Het monument is ontworpen en vervaardigd door de firma Bosma en Florack te Amsterdam.

De herdenkingsplechtigheid en de onthulling daarbij van het monument ter ere van de in de oorlog en door de Duitse terreur gevallen bondsleden was het hoofdmoment van de viering van het zestigjarig bestaan. De herdenkingsplechtigheid vond plaats in het Concertgebouw aan de Van Baerlestraat te Amsterdam op 10 december 1949. Nabestaanden van de omgekomen voetballers waren in de gelegenheid gesteld om daarbij aanwezig te zijn. De plechtigheid werd opgeluisterd door een concert van het Concertgebouworkest onder leiding van Eduard van Beinum. De voorzitter van de commissie tot aanbidding van een huldeblijk namens de aangesloten verenigingen, de heer J.M. Koolhaas, bood het monument aan het bestuur van de KNVB aan. Het was de wens van het bestuur om een gedenkplaat in het Bondsgebouw aan te brengen ter nagedachtenis aan alle leden, die in de oorlog waren omgekomen. Erevoorzitter en sportpionier Willem J.H. Mulier onthulde het monument.

Het zeer smaakvolle en kostbaar uitgevoerde monument kreeg een plaats in de bestuurskamer van het bondsbureau aan de Van de Spiegelstraat 21 in Den Haag. In het jaarverslag over het seizoen 1949-1950 schreef het bestuur: *‘Eerlang, als er een Bonds-bureau komt, dat geheel aan de tegenwoordig eisen voldoet, zal dit monument een meer opvallende plaats krijgen, waarbij wij denken aan de hal.’* Het monument kreeg, nadat het was overgebracht naar Zeist, een prominente plek in de inganghal van de sporthal.

Sinds een aantal jaren is het KNVB-sportcentrum verzelfstandigd en wordt het commercieel geëxploiteerd. Het KNVB hotel en de sport- en zalenaccommodatie – met een capaciteit tot 3.000 personen – kunnen gehuurd worden voor beurzen, conferenties, cursussen en examens. De grote hal van de sporthal is voor dat doel verbouwd tot een bar en lounge. Voor de mensen die hier gezellig bijeen zijn, vindt men het monument blijkbaar te confronterend. Tegenwoordig gaat het monument schuil achter een gordijn. Alleen op 4 mei wordt deze opengeschoven, maar er heeft geen herdenkingsbijeenkomst plaats.

Dit was in het verleden wel anders. Toen het monument nog in het bondsbureau in Den Haag hing, vond er jaarlijks een plechtige herdenking plaats. Zo werd bijvoorbeeld in 1961 na het spelen van het Ave Verum van Mozart door de bondsvoorzitter een herdenkingstoespraak gehouden, waarna hij een krans aan het monument hechtte, gevolgd door een kranslegging door een deputatie van joodse verenigingen. De plechtigheid werd besloten met het ten gehore brengen van het slotkoor uit de negende symfonie van Beethoven.

Zinzendorflaan, begraafplaats van de Evangelische Broedergemeente – plaquette - datum onthulling onbekend

Tegen de muur op de begraafplaats van de Evangelische Broedergemeente aan de kant van het Zusterplein is een hardstenen plaquette bevestigd met daarop de namen van twee leden van de Evangelische Broedergemeente. De tekst op de steen luidt: ‘Ter herinnering aan Paul Oscar Martin, geboren 27 jan. 1900 te Zeist, overleden in gevangenschap 19 maart 1943 te Singapore en John Otto Arkes, geboren 19 febr. 1920 te Zeist, gefusilleerd 26 sept. 1944 te Amsterdam’. Arkes werd gefusilleerd als represaille voor de aanslag op de Weteringschans. De Kerkeraad van de Broedergemeente heeft op voorstel van H.B. Arkes, een broer van de omgekomen J.O. Arkes, de plaquette kort na de oorlog laten aanbrengen. H.B. Arkes was de rentmeester van de Evangelische Broedergemeente. Het werk werd uitgevoerd door Steenhouwerij Van der Velde uit Zeist. Passend in de sobere stijl van de Broedergemeente liet men een plechtige onthulling achterwege. Wel werden in de eerste jaren door het plaatselijk 4 en 5 mei comité tijdens de Dodenherdenking bloemen bij het monument gelegd.

Bronnen:

- Archief der gemeente Zeist, 1906-1945, inventarisnummers 1588 en 1621; Gemeentearchief Zeist
- Archief der gemeente Zeist, 1946-1965, inventarisnummers 4, 5, 1029, 1565, 1584 en 1585; Gemeentearchief Zeist
- Archief van de gemeente Zeist, 1966-1975, dossiernummers 9939 (-1.853.1 Monumenten en gedenktekens, 1966/1975) en 10162 (-1.855.2 Herdenking van de nationale bevrijdingsdag, 1969/1975); Gemeentearchief Zeist
- Archief van de Dienst Openbare Werken, dossiernummers 3712 (-1.776.11 Algemene begraafplaatsen – algemeen), 1584 (-1.853.1 Oorlogsgedenktekenen) en 2777 (-1.855.34 Sportvelden Dijnseburg); Gemeentearchief Zeist
- Archief der gemeente Zeist, dossiernummer 15816 (-1.853.1 Oorlogsmonumenten en – gedenktekens. 1986/-); PG Middelven, afdeling D.I.V.
- Archief van de gemeente Zeist, dossiernummer PRO 4446 (-1.853.3 Oorlogsmonument. Oprichting joods herdenkingsteken in het Walkartpark. 2000/2001); PG Middelven, afdeling D.I.V.
- Archief van de gemeente Zeist, dossiernummer PRO 6572 (-1.853.3 Oorlogsmonument. Oprichting Indië-gedenkteken in het Walkartpark. 2003/-); PG Middelven, afdeling D.I.V.
- BWT-archief, dossiernummers BWT 9949 (-1.733.21 Walkartpark. Poffertjeskraam en onderkomen plantsoenendienst. 1963/-), BWT 12661 (-1.733.21 Walkartpark. Joods herdenkingsmonument). 2001/-) en BWT 13218 (-1.733.21 Walkartpark. Indië-monument). 2003/-); PG Middelven, afdeling D.I.V.
- Archief van de Koninklijke Nederlandse Voetbalbond, 1889-1996 (1997), inv.nrs. 272 (Jaarverslag over het bondsjaar 1949/1950) en 697 (*Sportkroniek*, officieel orgaan van de Koninklijke Nederlandse Voetbalbond, 1949 juli 04 - december 27; 48e jrg. no's 27-52); Het Nationaal Archief te Den Haag
- Collectie oorlogsdokumentatie van het Gemeentearchief Zeist
- W. Hoebink, Charles Weddepohl (1902-1976). Beeldhouwer in de gemeente Maartensdijk. *St. Maerten*. Nr. 22 (2001) p.4-39
- R.P.M. Rhoen, Een vergeten bevrijdingsmonument. *Seijst*. Nr. 1 (1992) p. 10-14
- R.P.M. Rhoen, *Zij zochten Adullam in Zeist. Overzicht van de joodse inwoners van de gemeente Zeist, 1940-1945*. Zeist 2001
- Wim Ramaker, *Sta een ogenblik stil...*, Kampen 1980
- Plaatselijke kranten

Bijlage 1: De tekst van de dienst op 4 mei 1950 ter gelegenheid van de Dodenherdenking geleid door ds. J. Gillebaard. Thema: Ter gedachtenis aan hen die vielen 1940-1950.

‘Geliefde gemeente, Op deze nationale rouwdag, waarop wij met heel ons volk terugdenken aan de jaren van leed en van verschrikking, is het ons een diepgevoelde behoefte als gemeente aan deze plaats samen te komen. Aan deze plaats, waar wij het beeld in onze gedachten terugroepen van hen, die uit ons midden het leven lieten voor de zaak van vrijheid en recht. Zij waren in bijzondere zin van de onzen, en nog zien wij hen, zoals zij onder ons in- en uitgingen: allemaal jonge levens, voor wie op aarde een schone toekomst scheen weggelegd. Zij behoorden tot onze kring, het grote huisgezin der kerk – en wij waren aan hen verbonden door één Doop, één geloof, één Heere!

Wanneer ik hun namen noem, doe ik dat niet om elkander het hart week te maken. Ook niet om hun beeld te veridealiseren of om aan hun nagedachtenis een méér dan betamelijke eer te

brengen. Maar dan doe ik dat uit het oogpunt van verschuldigde dankbaarheid voor wat zij geweest zijn en gedaan hebben.

En zo noem ik – uit deze wijk: Jan Barends, Arie Bijl, Anton Elskamp, Wim de Gooyer, Jan Grotendorst, Karel de Mildt, Jan de Mildt, Henk van Oel, Jaap Pomstra, Arie Schaafsma, Klaas Schaafsma, Wim Schmidt, Arnold Stramrood.

Ik hoorde een stem uit den hemel, die tot mij zeide: Schrijf: Zalig zijn de doden, die in den Heere sterven, van nu aan. Ja, zegt de Geest, opdat zij rusten mogen van hun arbeid – en hun werken volgen hen.

In dit Woord uit Openbaring 14:13 gaat het over onzen doden – dan: over hun werken.

Eerst over hen zélf – en let wel, dan is het niet een stem van beneden, die spreekt – niet een stem van beklag – maar een stem uit den hemel, die een Goddelijke boodschap overbrengt. En die Goddelijke boodschap luidt, dat zalig zijn de doden, die in den Heere sterven.

Het gaat hier alzo over degenen, die in den Heere sterven, d.i. in de gemeenschap met Hem, in de saamverbondenheid met Hem.

Zij, die zo sterven – zalig zijn zij van nu aan!

Zalig zijn zij – zij zinken niet weg, zij verkommeren niet, zij zwerven niet rond, zonder vaste woonplaats – zij verkeren ook niet in een schimmenwereld – zalig zijn zij, zij beërven de zaligheid, die hun bereid is voor de grondlegging der wereld, en die Jezus voor hen verwierf door zijn offer en kruis, zaligheid, waarin geen zonde bezoedelt of schuld benauwt, maar waarin het leven volkomen wordt vrijgemaakt en de blijdschap alsdan onbepaald, door het licht dat van Gods aanzicht straalt, ten hoogsten toppunt stijgt. Zaligheid, niet af te meten, vreugd, die alle smart verbant..... geen oog zag zulks en geen oor hoorde het en het klom in geen mensenhart op, wat God bereid heeft dien Hem liefhebben...

De zin van deze samenkomst, broeders en zusters, is allereerst gelegen in deze troostende verzekering. Ik denk aan degenen, die in de nauwste betrekking staan met hen, die van ons gingen – gij zijt niet gebaat met stemmen van beneden. Gij hebt behoefte aan de stem uit den Hemel! Gij hebt behoefte aan de boodschap van den Verhoogden Heere.

En die kent beter dan wie ook de stille droefheid. Die weet, dat al zijn er jaren verlopen, nog altijd daar is die wond, die o zo gemakkelijk weer opengaat, dat leed over het verlies van wat een mens zo intens kan hebben liefgehad, die verborgen strijd om altijd goed te keuren wat God beschikte... Hij kent de tranen, die een ander niet zag, de hunkering naar wat voor goed voorbij is. En Hij is het, die vanavond ook Zijn hand legt op het moede hoofd en zegt: zalig zijn de doden, die in den Heere sterven van nu aan.

De omstandigheden, waaronder zij stierven, waren wel verschillend, gelijk ook verschillend geweest zijn de plaatsen en de oorzaken – maar de vijand heeft wel hun lichamen kunnen trefen, maar niet hun zielen. Hun ziel was veilig in Jezus' handen. Voorzover wij van de meesten van hen met onfeilbare zekerheid weten en van anderen met een beroep op Gods barmhartigheid geloven, bracht hun het sterven geen verlies – maar winst..... Jezus was bij hen in het uur van hun dood..... en Hij voerde hen het leven in.....

Zalig zijn de doden, die in den Heere sterven, van nu aan. Dat is het, wat de Heere schenkt. Schenkt in zijn genade.

En dan is het wel heerlijk te weten, dat er geweest zijn, die in hun laatste dagen hebben kunnen zingen van: 'Een vaste Burcht is onze God, een Toevlucht voor de Zijnen'..... en anderen, die het beleden hebben: 'Dan ga ik op tot Gods altaren, tot God, mijn God, de Bron van vreugd' - maar, broeders en zusters, al zouden we het niet weten, wie zal zeggen, waarmee de Heere de zijnen weet te troosten en hen zijn vrede en vrijspraak kan doen genieten? En Hij is het, die Zijn kinderen, na kortstondig ongeneugt, eindeloos verheugt. Zalig zijn de doden, die in den Heer sterven, van nu aan.

Zo dan, vertroost elkander met deze woorden!

Want dan zullen zij altijd bij den Heere wezen.

En dan spreekt dit Woord ook over hun werken.

Wij gaan die werken, die soms heel dappere werken, niet ophemelen...maar wel zien we die werken in het licht van het Woord Gods! Ook in dit opzicht is er onderling verschil geweest, maar wat zij gedaan hebben, hebben zij gedaan in de dienst van het Vaderland, dat zo deerlijk mishandeld en geknecht werd. En hetzij zij stonden in militaire dienst of activisten waren in het geheimzinnige leger van het Verzet – zij gaven zich voor het arme, gehavende Vaderland. En zij hebben onderkend allereerst de geestelijke nood van dat Vaderland – de verschrikking, dat dat Vaderland geestelijk werd gewurgd. Toen men ons niet paaien kon met loze leuzen en schijnbaar welwillende gestes, zette men ons volk de bespijkerde laarzen op de nek en wilde men, in een tomeloze nazifixeringsdrift alles uitroeien wat ons dierbaar en heilig was.

Toen heeft dit jonge geslacht zich aangegord tot de heilige oorlog!

Toen heeft de gemeente het edelste in dit geslacht doen opwaken!

En zij hebben zich ingezet voor de hoogste goederen, die een volk bezit.

Wie spreekt van avontuur, van de stem van het opbruisende bloed, van de zucht naar sensatie – zou schandelijk miskennen de nobele drijfveren, de diepste zieleroerselen, de geloofsovergave, de volharding in een vaak zenuwslopende worsteling.

En zij waren het zich bewust, hoe hoog de tol kon zijn, die zij eens hiervoor te betalen hadden. Hoevelen van de jongens van het Verzet hebben hun werk gedaan in biddende afhankelijkheid. En bij hoevelen is hun eigen innerlijk leven in de diepte gerijpt en is het bewustzijn gegroeid, dat zij in leven en sterven, des Heeren waren!

Hun werken – zij zullen ten dele bekend blijven, ten dele ook onbekend blijven – maar...en dit is onze troost....hun werken volgen met hen, komen achter hen aan, hebben betekenis voor de eeuwigheid, blijven bij God in eeuwige gedachtenis. De Heere vergeet hun werken niet en de arbeid der liefde, die zij aan Zijn Naam hebben bewezen. De Heere gedenkt en beloont.

En zo zullen ook wij gedenken!

Een jonger geslacht zal het moeten weten, welke werken verricht en welke offers gebracht zijn. Want mee daaraan hebben wij te danken onze vrijheid, het behoud van onze cultuur, de vrijheid ook van onze godsdienst. Mee daardoor zijn wij vandaag wat wij zijn. Ontzaglijk veel heeft ons volk te danken aan de moed, de dapperheid, de beslistheid, de geloofsijver van zo vele jongeren en ouderen.

Van die allen, die door het geloof het eigendom des Heeren waren, zeggen wij:

Zij hebben de goede strijd gestreden,

Zij hebben – hoe jong zij ook waren – de loop voleindigd, zij hebben het geloof behouden.

Voorts is hun weggelegd de kroon der rechtvaardigheid, die de Heere, de Rechtvaardige Rechter hun in Zijn dag schenken zal!

Wij blijven hen gedenken.

Wij willen ons telkens weer aan hen en aan hun werk doen herinneren. Het is daarom, dat wij de gedenkplaat hier aanbrengen. Op deze plaats van wit marmer staat:

“Ter Gedachtenis”

daaronder: 1940 – 1950.

Dan volgen de namen. En onderaan staat: Openbaring 14:13.

Terwijl nu het orgel spelen zal de melodie van Gezang 174, denk dan voor u zelf m.n. aan het 4^e vers van dat gezang:

Eenmaal als de stonde slaat,

Dat dit lichaam sterven gaat,

Als mijn ziel uit d' aardse woon

Opklimt tot des Rechters troon –

Rots der eeuwen – in Uw schoot

Berg mijn ziel voor den dood.

Terwijl het orgel dit spelen zal, verzoek ik de broeders Gaastra en Van der Linde de piëteitsvolle daad van de onthulling te verrichten.

Nadat de vlag, die de gedenkplaat bedekte, langzaam was weggeschoven:

Deze steen zij een blijvende herinnering en een bezielende aansporing.

Deze namen staan in steen – zij mogen ook staan in het hart der gemeente.

Het belangrijkste is, als onze namen – ook onze namen – geschreven staan in het boek des levens! Dan kunnen wij, zelfs te midden van onze tranen zingen:

Jezus is mijn Toeverlaat,

Hij, mijn Heiland, is ´t leven.

Zou ik dan niet aan Gods raad

Mij blijmoedig overgeven,

Schoon der graven lange nacht

Huiv´rend soms wordt ingewacht?

Als mijn lichaam zinkt in d´ aard´

– ´t Is mijn vast geloofsvertrouwen –

Blijft mij een gebouw bewaard

En ´t geloven wordt aanschouwen;

´k Zal aan ´t stof der aard ontvlien.

En dan eeuwig Jezus zien.

Gezang 26:1, 5.

Nadat deze verzen gezongen waren, en deze dienst met het uitspreken van de zegen een einde genomen had, schreed de schare aan de gedenksteen voorbij.

Bijlage 2: Overzicht van de oorlogsmonumenten in de provincie Utrecht.

Gemeente	Plaats	Adres	Onthulling
Abcoude	Baambrugge	Rijksstraatweg / C.P. v.d. Leestraat	
Amerongen	Amerongen	Nieuwe Algemene Begraafplaats	1947
Amerongen	Overberg	Haarweg	
Amersfoort	Amersfoort	Voor de ´Zonnehof´	1962
Amersfoort	Amersfoort	Leusderweg	1994
Amersfoort	Amersfoort	Westsingel 43	1995
Amersfoort	Amersfoort	Stationsstraat	1993
Amersfoort	Amersfoort	Hooglandseweg	
Amersfoort	Amersfoort	Soesterweg	
Amersfoort	Amersfoort	Brabantsestraat	
Amersfoort	Amersfoort	Dorresteinsweg	1950
Amersfoort	Amersfoort	Drieringensteeg	1949
Amersfoort	Amersfoort	Van Asch van Wijkstraat	1977
Amersfoort	Amersfoort	Groen van Prinsterenlaan	1946
Amersfoort	Amersfoort	Appelweg	1946
Amersfoort	Amersfoort	Barchman Wuytierslaan	1946
Amersfoort	Amersfoort	Prinses Marijkelaan	
Amersfoort	Amersfoort	Schothorsterlaan	1946

Gemeente	Plaats	Adres	Onthulling
Amersfoort	Amersfoort	Onze Lieve Vrouwentoren	1954
Amersfoort	Amersfoort	Lageweg / Spechtstraat	
Amersfoort	Amersfoort	Stationsstraat	
Amersfoort	Amersfoort	Stationsstraat	
Amersfoort	Amersfoort	Van Randwijcklaan	
Amersfoort	Hoogland		
Amersfoort	Hoogland	Hamseweg	1946
Baarn	Baarn	Gerrit van der Veenlaan	1947
Baarn	Baarn	Stationsplein	1947
Baarn	Baarn	Julianalaan	
Baarn	Lage Vuursche	Groot Drakenstein	1959
Breukelen	Breukelen	Tinus de Witplantsoen	2000
Breukelen	Breukelen	Tinus de Witplantsoen	
Breukelen	Breukelen	Tinus de Witplantsoen	2001
Breukelen	Kockengen	Kerkplein	2000
Bunnik	Bunnik	Laan van Beverweerd	1946
Bunnik	Bunnik	Rhijnauwenselaan	1946
Bunschoten	Spakenburg	Spuistraat	1951
De Bilt	Bilthoven	Soestdijkseweg Zuid	1958
De Bilt	Bilthoven	Stationsgebouw	
De Bilt	Bilthoven	Soestdijkseweg Zuid	2003
De Bilt	Westbroek	Bij N.H. kerk	
De Ronde Venen	Mijdrecht	Raadhuisplein	1995
De Ronde Venen	Mijdrecht	Dorpsstraat	1945
De Ronde Venen	Wilnis	Koningin Julianastraat	1943
De Ronde Venen	Wilnis		2003
De Ronde Venen	Wilnis	Raadhuisstraat	1986
Doorn	Doorn		
Doorn	Doorn	Raadhuisplein	1948
Doorn	Doorn	Bij het BNMO-Centrum	
Driebergen-Rijsenburg	Driebergen	Traay	1980
Driebergen-Rijsenburg	Driebergen	Hoofdstraat	1948
Driebergen-Rijsenburg	Driebergen	Stationsgebouw	
Eemnes	Eemnes	Plantsoen	1987
Houten	Houten		
Houten	Houten	Plein	1995
Houten	Schalkwijk	Jonkheer Ramweg	1948
IJsselstein	IJsselstein	Utrechtsestraat	1995
IJsselstein	IJsselstein	Utrechtsestraat	1975

Gemeente	Plaats	Adres	Onthulling
Leersum	Leersum	Rijksstraatweg	1948
Leusden	Achternveld	Jan van Arkelweg	1970
Leusden	Achternveld	In 'Ons Gebouw'	1989
Leusden	Achternveld	In de tuin achter Huize Sint Joseph	1945-1955 / 1985
Leusden	Achternveld	Koningin Julianaweg	1965
Leusden	Achternveld	Bij de Sint Jozefkerk	1990
Leusden	Leusden	Dodeweg	
Leusden	Leusden	Appelweg	
Leusden	Leusden	Appelweg	1962
Leusden	Leusden	Dodeweg	
Leusden	Leusden	Dodeweg	1947
Leusden	Leusden	Bij het Jannetjesdal	1954
Leusden	Leusden		
Leusden	Leusden	Appelweg	1972
Leusden	Leusden	Appelweg	1962
Leusden	Leusden	Israëlitische begraafplaats	1955
Leusden	Leusden	Dodeweg	1982
Leusden	Leusden	Asschatterkade	1946
Leusden	Leusden	In de Sint Jozefkerk	1990
Leusden	Leusden	In kasteel Stoutenburg	1988
Leusden	Leusden	Dodeweg	1941
Leusden	Leusden	Dodeweg	
Leusden	Leusden	Appelweg	1953
Leusden	Leusden	Dodeweg	1948
Loenen	Loenen	Park Leeuwendijk	
Loenen	Loenen	Gemeentehuis	
Loenen	Vreeland	Boerenlaantje	
Lopik	Benschop	Benedeneind Zuidzijde	1945
Lopik	Jaarsveld	Lekdijk Oost	1985
Lopik	Lopik	Dorpstraat	1948
Maarn	Maarn	Raadhuisplein	1949
Maarn	Maarn	Stationsgebouw	1969
Maarssen	Maarssen	Diependaalsedijk	1949
Montfoort	Montfoort		
Nieuwegein	Jutphaas	Nedereindseweg	1949
Oudewater	Oudewater	Waardsedijk	1945
Renswoude	Renswoude	Dorpsstraat	1946
Rhenen	Rhenen	Veendaalse straatweg	
Rhenen	Rhenen	Grebbeveg	1952
Rhenen	Rhenen	Stationsgebouw	1969
Rhenen	Rhenen	Bij het gemeentehuis	1948
Soest	Soest	Ir. Menkolaan	1954
Soest	Soesterberg	Vliegbasis Soesterberg	1946
Soest	Soesterberg	Verlengde Paltzerweg	1953 ?
Soest	Soesterberg	Kampweg	1984
Utrecht	Utrecht	Janskerkhof	1960

Gemeente	Plaats	Adres	Onthulling
Utrecht	Utrecht	Wilhelminapark	1968
Utrecht	Utrecht	Tolsteeg	1947
Utrecht	Utrecht	Moreelsepark	1949
Utrecht	Utrecht	Prins Bernhardplein	1949
Utrecht	Utrecht		1969
Utrecht	Utrecht		
Utrecht	Utrecht		
Utrecht	Utrecht		
Utrecht	Utrecht	Tolsteeg	
Utrecht	Utrecht	Nicolaas Beetsstraat	1947
Utrecht	Utrecht	Herculesplein	1957
Utrecht	Utrecht	Kon. Wilheminalaan / Anne Frankplein	1960
Utrecht	Utrecht	Fort De Bilt	1949
Utrecht	Utrecht	Catharijnekade	1946
Utrecht	Utrecht	Oudegracht	1948
Utrecht	Utrecht		1969
Utrecht	Utrecht	Zandpad	1948
Utrecht	Utrecht	In de hal van het Centraal Station	1948
Utrecht	Utrecht	In het derde hoofdadministratiegebouw van de NS	
Utrecht	Utrecht	Neude	1948
Utrecht	Utrecht	Domplein	1949
Utrecht	Utrecht	Maliesingel	1946
Utrecht	Utrecht	Provinciehuis Achter Sint Pieter 200; in 1995 overgebracht naar Provinciekantoor Rijnsweerd	1950
Utrecht	Utrecht	Academiegebouw	1951
Utrecht	Vleuten	Bottensteinweg	1949
Utrecht	De Meern	Prins Willem Alexander Plantsoen	
Veenendaal	Veenendaal	Stationsplein	1951
Vianen	Vianen	Buitenlandpoort	1950
Wijk bij Duurstede	Wijk bij Duurstede	Singel	1958
Wijk bij Duurstede	Wijk bij Duurstede	Steenstraat	1994
Wijk bij Duurstede	Wijk bij Duurstede	Wijkersloot	1947
Woerden	Kamerik	Burg. Breenplantsoen	1955
Woerden	Woerden	Meeuwenlaan	1954
Woerden	Woerden	Stationsgebouw	1969
Woudenberg	Woudenberg		
Woudenberg	Woudenberg	Voorstraat	1947

Bronnen:

- www.oorlogsmonumenten.nl; uitdraai 18 oktober 2004.
- Wim Rameker, *Sta een ogenblik stil...*, Kampen 1980

Van de auteur

R.P.M. Rhoen (1951) is gemeentearchivaris van Zeist en lid van de redactiecommissies van het tijdschrift Oud-Utrecht en Seijst. Over de geschiedenis van Zeist zijn van zijn hand verschillende boeken verschenen en publiceert hij regelmatig in diverse tijdschriften en op websites.